

บทที่ ๔

หลักคำสอนพระพุทธศาสนาต่อระบบบรรณะสี

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ระบบบรรณะสีตามทัศนะพระพุทธศาสนา” ในบทนี้ จะเป็นการวิเคราะห์ระบบบรรณะสีตามทัศนะพระพุทธศาสนา ที่มีหลักคำสอนเน้นหลักจริยธรรม เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติ ในหมู่ผู้นับถือ หรือ ศาสนิก เป็นหลักที่สำคัญในการดำเนินชีวิตทั้งในแง่ ส่วนตัวและการอยู่ร่วมกันในสังคมตลอดมา เมื่อนุชนแต่ละคนสามารถปฏิบัติตามหลักจริยธรรมได้ แล้ว สังคมก็จะพลอยมีความสุขสงบสุขไปในตัว พระพุทธศาสนาจึงเน้นว่า หมู่ชนต้องมีการปฏิบัติให้ ถูกต้องตามสภาวะของสังคมและสภาพของตน การประพฤติปฏิบัติ คือ การพัฒนาดน การพัฒนา สังคม บุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์และทวยเทพ เพราะฉะนั้น ในบทที่ ๔ นี้ จึงได้วิเคราะห์ระบบบรรณะสีในประเด็นต่างๆ ดังนี้

๔.๑ หลักคำสอนพระพุทธศาสนาต่อระบบบรรณะสี

ตามคติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว คนทั้งสี่วรรณะนั้นมีได้แตกต่างกันมาแต่เดิม แต่เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าดีของประชาชน จึงทำให้บุคคลที่มีหน้าที่การงานสูงได้รับการยอมรับ โดยทั่วไปว่าเป็นวรรณะสูง แต่สิ่งที่ทำให้สัตว์แตกต่างกันก็คือ ธรรม เท่านั้น คนทั้งสี่วรรณะหาก กระทำกรรมชั่วก็จะได้ผลชั่วเหมือนกัน ดังข้อความในพระสูตรว่า “วาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดีสมณะก็มี ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกทั้งสิ้น”^๑ ในทางตรงข้ามกันหากประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และในตอนท้าย ของพระสูตรพระพุทธองค์ได้ตรัสย้ำภาษิตของสังฆมการพหมาและของพระองค์ว่ามีเนื้อความที่ ตรงกัน คือ กษัตริย์ผู้ประเสริฐในหมู่นรึงเกี่ยวข้องกับโคตร แต่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา (ความรู้) จรณะ ความประพฤติ ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางในการบัญญัติคำสอน ถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวถึงความรู้ด้านอื่นๆ ที่ไม่ เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ ก็เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายให้เข้าใจในตัวมนุษย์ได้อย่างถูกต้อง พระพุทธศาสนาถือว่าเรื่องมนุษย์ เป็นปรากฏการณ์ชีวิตอย่างหนึ่งที่มิอยู่ในโลกโดยเป็นชีวิตที่มี

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๗/๑๐๕.

ศักยภาพสูง เป็นผู้สามารถฝึกฝนอบรมตนได้ และเมื่อได้รับการพัฒนาแล้วก็จะเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญเกี่ยวกับมนุษย์มาก แม้กระทั่งแสดงว่า “โลกอยู่ในตัวมนุษย์หรือมนุษย์เป็นโลกๆ หนึ่ง เช่นในโรหิตัสสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก และปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลกลงในอรรถาพจน์มีประมาณว่าหนึ่ง มีสัญญาและใจนี้เท่านั้น”^๒

ความประพจน์ของวรรณะทั้ง ๔ คือ “กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร” ในวรรณะทั้ง ๔ ผู้ใดประพจน์สุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ผู้นั้นย่อมเป็นคนบริสุทธิ์ ส่วนผู้ใดประพจน์ทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ผู้นั้นย่อมเป็นคนไม่บริสุทธิ์ วิเคราะห์ในแง่ของปรัชญา

๔.๑.๑ คำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์

ความแตกต่างระหว่างมนุษย์ ในมิติทางจิตวิทยา มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ พันธุกรรมจากบิดามารดา และสิ่งแวดล้อมทั้งภายนอกและภายใน ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา ยังมีอีกประการหนึ่ง คือ กรรมหรือพฤติกรรม ได้แก่ การกระทำของมนุษย์เอง ดังพุทธดำรัสที่ว่า

“มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและประณีต”^๓

พระพุทธศาสนาได้จำแนกประเภทของมนุษย์ไว้ ดังนี้

๑) จำแนกตามสติปัญญา มีอยู่ ๔ จำพวก ได้แก่

(๑) อุกมภูติปัญญา ได้แก่ มนุษย์ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม รู้ได้ฉับพลันเพียงทันทูต ให้ฟังแค่หัวข้อก็สามารถรู้เข้าใจได้ทันที

(๒) วิปจิตปัญญา ได้แก่ มนุษย์ผู้ที่รู้ได้ก็ต่อเมื่อมีการขยายเนื้อความ หรืออธิบายเนื้อความนั้น

(๓) เนยยะ ได้แก่ มนุษย์ผู้ที่พอจะฝึกฝนจะพัฒนาอบรมได้ หรือแนะนำให้มีความรู้ความเข้าใจได้ ถ้ามีการสั่งสอน ฝึกฝนพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

(๔) ปทปรมะ ได้แก่ มนุษย์ผู้ที่ด้อยปัญญาในการศึกษา ในการฝึกฝนพัฒนา ไม่มี ความรู้ ความเข้าใจในความหมาย เนื้อหาสาระ ถึงแม้ว่าจะมีการพร่ำสอนหรือพัฒนามากเพียงใดก็ตาม^๔

^๒ วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๕๗.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๓๗๖.

^๔ วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๑๘๓.

๒) จำแนกตามพฤติกรรม มี ๕ ประเภท ดังนี้

(๑) มนุษย์นรก ได้แก่ ผู้มีอัตภาพร่างกายเป็นมนุษย์ แต่จิตใจไม่เป็นมนุษย์ คำว่า “นรก” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเร่าร้อน ความเดือดร้อน ไม่สบาย เป็นทุกข์ มนุษย์นรก จึงได้แก่ ได้แก่ มนุษย์บางจำพวกที่มีชีวิตอยู่ที่แปลกประหลาด ไม่อาศัยอยู่ในบ้านเหมือนคนธรรมดาทั่วไป แต่อยู่ในคุกตะราง ถูกจองจำถูกทำต้องโทษโดยประการต่างๆ หมดอิสระในตน บางคนต้องทนทุกข์เวทนา มนุษย์เหล่านี้เป็นคนชั่วร้ายทำตัวให้เป็นภัยแก่บุคคลอื่น ประพฤติทุจริตแปลงมนุษย์ธรรมดา เช่น ขอบประหารสัตว์มีชีวิตและคนด้วยกัน หรือไม่ก็กระทำการโจรกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นขโมยโดยมีจิตใจยีนดีในอาชีพทุจริต ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี ซึ่งมีอยู่มากมายในสังคมปัจจุบันเช่น ค้ามนุษย์ ค้ายาเสพติด ค้าหญิงประเวณี เป็นต้น

(๒) มนุษย์เปรต คำว่า เปรต ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สภาพจิตที่มีแต่โลภะ ความอยากได้หิวกระหายอยู่เสมอ ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ ในเรื่องรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มนุษย์เปรต จึงได้แก่ ผู้มีชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก เที้ยวแสวงหาอาหาร ผ่านงูผ่านหมี กว่าจะได้มาแสนยาก หรือหาไม่ได้เลยด้วยวิบากกรรมที่เคยทำไว้ มีแต่ความอดอยากมีแต่ความทุกข์ทรมาน พอที่จะได้รับความสุขสบายก็ไม่มี มีแต่ความยากลำบากในการหาอาหารเลี้ยงชีพไม่สมปรารถนาบางคนต้องหาอาหารตามกองขยะ นอนข้างถนนไม่มีเสื้อผ้าจะสวมใส่ สกปรกโสโครก ร่างกายมีกลิ่นเหม็นสาบสาาง น่ากลัว น่าขยะแขยงยิ่งนัก คนประเภทที่ว่านี้ มีอยู่เป็นจำนวนมากในโลกมนุษย์ เพราะผลแห่งวิบากกรรมชั่วเข้าครอบงำ

(๓) มนุษย์เดรัจฉาน ได้แก่ ผู้มีอัตภาพร่างกายเป็นมนุษย์ แต่จิตใจเหมือนสัตว์ เดรัจฉานคำว่า เดรัจฉาน ในทางพระพุทธศาสนา แปลว่า ขวาง ไม่เจริญ โง่ หลง เช่นคำว่า เดรัจฉานวิชา จะได้แก่ ความรู้ที่ไม่เป็นประโยชน์ ทำให้ตนเองและผู้อื่นหมกมุ่น ลุ่มหลง มนุษย์เดรัจฉานจึงได้แก่ พวกที่มีชีวิตอยู่เหมือนกับหมู หมา วัว ควาย สุดแต่จะให้ทำอะไร ได้อะไรเป็นเครื่องปลอบใจ ก็จำเป็นต้องบริโภคนแต่พออิ่มปากอิ่มท้องไปวันๆ เต็มไปด้วยความหวาดกลัวหาความสุขสบายมิได้ เป็นคนที่มีมากด้วยโมหะ ไม่คิดจะเลี้ยงชีพโดยการพึ่งตนเอง ต้องอดทนเป็นข้าอยู่อย่างนั้น การงานอะไรไม่ต้องคิดต้องให้มาก ชีวิตนี้ไม่มีอะไรทำได้อาหารไปวันๆ ส่วนเจ้านายดูคิดประกอบการงานคงจะหาความสุขบ่มีได้ คนประเภทนี้ชอบทำผิดคลองธรรม จนกระทั่งวันตายก็ยังไม่ได้ประกอบการกุศลเพราะมัวเมาแต่คิดขัดขวาง คัดค้านไม่เชื่อฟังคำสอนของเหล่านักปราชญ์ เป็นผู้ที่มีโมหะมีความคิดในทางขวาง จึงเรียกว่า มนุษย์เดรัจฉาน

(๔) มนุษย์ภูตหรือมนุษย์แท้ ได้แก่ ผู้ที่เป็นมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ คือ เป็นผู้ที่มีจิตใจสูงด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตากรุณา ไม่โหดร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีเหตุมีผล รู้จักแยกแยะดีชั่วถูกผิด เป็นต้น พุดง่าย ๆ คือ เป็นผู้รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักว่าสิ่งไหนชั่ว สิ่งไหนดี แล้วละเว้นสิ่งที่เป็นบาปความชั่ว ประพฤติตัวให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล ๕ โดยรู้ว่าคนที่ประมาททำศีลให้ขาดข้อใดข้อ

หนึ่ง เพราะศีล ๕ ได้ชื่อว่า เป็นพื้นฐานของมนุษย์ ผู้ที่จะเกิดเป็นมนุษย์ได้นั้นต้องมีศีล ๕ บำเพ็ญกุศล อยู่เรื่อยๆ เช่น ให้ทาน ฟังธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรม

(๕) มนุษย์เทพหรือมนุษย์เทวดา คำว่า เทพหรือเทวดา ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้ประเสริฐ ผู้สูงส่งด้วยคุณธรรมความประพฤติดี มีหิริโอตตปปะ คือ ความละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว มนุษย์เทพหรือมนุษย์เทวดา จึงหมายถึง ผู้มีอัธยาศัยและมีจิตใจที่สูงส่งด้วยคุณธรรมความดีงาม ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น มีความเสียสละ ประกอบแต่คุณงามความดี^๕

๓) จำแนกตามบทบาทและหน้าที่ในสังคมมี ๖ คู่ ๑๒ จำพวก มีความครอบคลุมการปฏิสัมพันธ์กันของมนุษย์ในสังคมทั้งหมด ซึ่งสรุปลงในหลักทศ ๖ ได้แก่

(๑) มารดาบิดากับบุตรธิดา จัดเป็นทิศเบื้องหน้า (ปรัถมิทศ)^๖

(๒) ครูอาจารย์กับศิษย์ จัดเป็นทิศเบื้องขวา (ทักษิณทศ)^๗

(๓) ภรรยากับสามี จัดเป็นทิศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทศ)^๘

(๔) มิตรกับมิตร จัดเป็นทิศเบื้องซ้าย (อุตตรทศ)^๙

(๕) บ่าวไพร่คนรับใช้กับเจ้านาย จัดเป็นทิศเบื้องต่ำ (เหมฐิมทศ)^{๑๐}

(๖) สมณพราหมณ์กับเหล่าคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จัดเป็นทิศเบื้องบน (อุปริมทศ)^{๑๑}

๔) จำแนกตามการศึกษาและการปฏิบัติ มี ๔ ประเภท ได้แก่

(๑) ภิกษุบริษัท ได้แก่ พระภิกษุสามเณรทั้งหลายผู้บรรพชาอุปสมบท อยู่ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา

(๒) ภิกษุณีบริษัท ได้แก่ พระภิกษุณีและสามเณรีทั้งหลายผู้ได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า แต่ในปัจจุบันนี้ ภิกษุณีได้หมดไปจากพระพุทธศาสนาแล้ว

(๓) อุบาสกบริษัท ได้แก่ คฤหัสถ์ผู้ชายทั้งหลายผู้สมาทานศีล ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา

^๕ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑๖ - ๔๑๘.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๒๐๓.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๒๐๓-๒๐๔.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๒๐๔.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๐๓/๒๐๕.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/ ๒๐๕-๒๐๖.

(๔) อุบาสิกบริษัท ได้แก่ สตรีทั้งหลายผู้ได้สมาทานรักษาศีล บำเพ็ญธรรมในพระพุทธศาสนา^{๑๒}

(๕) จำแนกตามการครองชีวิตที่ถูกต้องดีงาม มี ๒ ประเภท ได้แก่

(๑) ภิกษุบริษัทและภิกษุณีบริษัท จัดเป็นอนาคาริกบุคคล ได้แก่ บุคคลผู้สละเหย้าเรือน ออกบวชในพระธรรมวินัย เรียกว่าสมณะ บรรพชิต พระภิกษุ สามเณร มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยแล้วนำมาสั่งสอนชาวบ้านให้ละเว้นสิ่งที่ชั่ว กระทำแต่สิ่งที่ดี

(๒) อุบาสกบริษัทและอุบาสิกบริษัท จัดเป็น อาคาริกบุคคล ได้แก่ บุคคลผู้อยู่ครองเรือนและได้ประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาไปด้วย เรียกว่า คฤหัสถ์หรือฆราวาส^{๑๓}

พุทธบริษัททั้ง ๒ จำพวกนี้ ถ้ายังไม่ได้พัฒนาตนเองหรือพัฒนาตนไปในทางที่ดี ที่ไม่ถูกต้องแล้ว “พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ แต่ถ้าบริษัททั้ง ๒ ประเภทนี้ ได้ประพฤติ พัฒนาตนไปในทางที่ดี เหมาะสม ถูกต้องแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสสรรเสริญทั้ง ๒ ประเภทเท่าเทียมกัน”^{๑๔} เมื่อมนุษย์ คือ ผู้มีจิตใจสูงตั้งงามสมควรแก่การเคารพนับถือ ประกอบกรรมทั้งกรรมดีและอกุศลกรรมชั่วได้ตั้งแต่ขั้นต่ำสุดจนถึงขั้นสูงสุด ซึ่งไม่มีในภพภูมิอื่นใดกระทำได้นอกจากโลกมนุษย์ของเรานี้ ย่อมมีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันไปแต่ละชีวิตหลายประการ เป็นที่ทราบกันอยู่และยังมีการกล่าวถึงประเภทของมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคล [มนุษย์] ในโลกนี้มีอยู่ ๔ จำพวก ได้แก่ บุคคลผู้มีดีมาแล้วมีดีไป บุคคลผู้มีดีมาแล้วสว่างไป บุคคลผู้สว่างมาแล้วมีดีไป และบุคคลผู้สว่างมาแล้วสว่างไป”^{๑๕} จากพระพุทธพจน์นี้ สามารถแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) มนุษย์ผู้มีดีมากก็มีดีบอดกลับไป (ตโม ตมปรายโน) หมายถึง มนุษย์ผู้เกิดมาในตระกูลต่ำ มีร่างกายพิการพิการ ข้ำประพฤติบาปกรรมต่างๆ นานา ไม่ได้ศึกษาพัฒนาอบรมตนตามหลักพระศาสนา เมื่อตายจากโลกนี้ก็ย่อมกลับไปสู่ที่เดิม เช่น อบายภูมิทั้ง ๔ มินรก เป็นต้น

๒) มนุษย์ผู้มีดีบอดตอนมาแต่กลับสว่างไป (ตโม โขติปรายโน) หมายถึง มนุษย์ผู้เกิดมาในตระกูลต่ำ แต่มีความเพียรพยายามต่อสู้ชีวิต มีใจแน่วแน่ไปในหลักธรรมคำสั่งสอน ไม่ประพฤติทุจริตใดๆ แม้ว่ามีโอกาสที่จะทำให้ตนร่ำรวยขึ้นได้ กลับไม่ทำ ทำแต่การงานที่สุจริต และบุญกุศล ครั้นตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เป็นเบื้องหน้า

๓) มนุษย์ผู้สว่างมาแต่กลับมีดีบอดไป (โชติ ตมปรายโน) หมายถึง มนุษย์ผู้เกิดมาในตระกูลร่ำรวย มีชื่อเสียง เกียรติยศ แต่กลับประพฤติตนในทุจริตทั้งหลาย ไม่สนใจใฝ่ดีในการ

^{๑๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๗๙.

^{๑๓} วจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๘๒/๘๔.

^{๑๔} วจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๘๕/๘๘.

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๙๓-๓๙๖/๑๓๖-๑๖๙.

บำเพ็ญบุญกุศลทางพระศาสนา ครั้นตายไป เขาก็ย่อมเข้าสู่อบายภูมิ ที่มีแต่ความทุกข์ยากแสนลำบากนั่นเอง

๔) มนุษย์ผู้ทั้งสว่างมาและสว่างไป (โชติ โชติปรายโน) หมายถึง มนุษย์ผู้เกิดมาในตระกูลที่เพียบพร้อมด้วยวัตถุสิ่งของ ทั้งเกียรติยศ ชื่อเสียง และมีใจใฝ่บุญกุศล ประพฤติปฏิบัติธรรมในพระศาสนา ครั้นเขาเสียชีวิตลง ก็ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ที่น่าปรารถนาน่าใคร่^{๑๖}

สรุปว่า การเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นว่ามีลักษณะที่แตกต่างกัน เพราะมนุษย์ที่ปรากฏให้เห็นอยู่นี้ ล้วนมีกรรมที่กระทำมาที่ไม่เหมือนกัน บางคนเป็นผู้สว่างมาแล้วสว่างไป บางคนสว่างมาแล้วมืดไป บางคนมืดมาแล้วสว่างไป และบางคนมืดมาแล้วมืดกลับไปอีก บางคนเกิดในตระกูลสูงมีฐานะดีอยู่อย่างสุขมีความตลอดชีวิต บางคนกลับต้องทุกข์ทรมาน ด้วยความอดอยากหิวโหยในอาหารเที่ยวแสวงหาโดยวิธีการขอทาน การขูดค้ำอาหารตามกองขยะ กินของบูดเน่าที่เป็นเศษอาหารหรือมีร่างกายพิกลพิการไม่สมบูรณ์ในลักษณะต่างๆ มีการนอนตามข้างถนน และการที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์สมบูรณ์ได้ ต้องมีองค์ประกอบในการทำความดี คือ รักษาศีล ๕ จึงจะสามารถกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้

๔.๑.๒ การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์เกิดมาเพราะแรงแห่งกรรม คือ การกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีเจตนาประกอบ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว บุคคลแตกต่างกันเพราะ “กรรม” ซึ่งหมายถึง การกระทำของบุคคลนั้น การประพฤติปฏิบัติของเขามาเป็นเครื่องตัดสินว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดีนั้น เป็นเครื่องกำหนด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

น ชจจา วสโล โหติ น ชจจา โหติ พราหมโณ
 กมฺมฺนา วสโล โหติ กมฺมฺนา โหติ พราหมโณ^{๑๗}
 บุคคลจะเป็นคนชั่ว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่
 เป็นพราหมณ์ คนดี เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่
 แต่เป็นคนชั่วเพราะกรรม เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม^{๑๘}

^{๑๖} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๕/๑๐๙-๑๑๐.

^{๑๗} วจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๔.

^{๑๘} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

^{๑๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน ถือเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในเบื้องต้นตามโดยใช้หลักมงคลสูตร ๓๘ ประการ ที่จะพัฒนามนุษย์ให้เป็นคนดีมีความสุขความเจริญตามปรัชญาในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ในพุทธศาสนานี้ คือ มงคล ๔ ประการ คือ การไม่คบคนพาล เลือคบคนบัณฑิต บุคคลที่ควรบูชา อยู่ในถิ่นเหมาะสม ประกอบด้วย

๑. การไม่คบคนพาล การไม่คบคนพาลเป็นมงคลอย่างสูงสุด เพราะคนพาลย่อมจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนในรูปแบบต่างๆ ให้แก่ผู้คบค้าสมาคมด้วย คนพาล คือ อสัตบุรุษ หมายถึง คนที่ประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น หรือคนที่เป็นอยู่ด้วยอาการสีกว่าลมหายใจเข้าออก ทำให้เป็นอยู่ด้วยปัญญาอันประเสริฐไม่ หมายถึง ผู้ตัดประโยชน์ทั้ง ๓ คือ

๑) อัตตัตถะ คือ เป็นผู้ตัดประโยชน์ของตนเอง

๒) ปรัตถะ คือ เป็นผู้ตัดประโยชน์ของผู้อื่น

๓) อุภยัตถะ คือ เป็นผู้ตัดประโยชน์ทั้งของตนเองและผู้อื่น หรือประโยชน์ของสังคม ทำให้ตนเองและผู้อื่นเสียประโยชน์^{๒๐}

การไม่คบคนพาล หมายถึง การไม่คบค้าสมาคมคนพาล การไม่อยู่ร่วมกับคนพาล การไม่ให้การสนับสนุนส่งเสริมคนพาลในรูปแบบต่าง ๆ การไม่ทำตามแบบอย่างของคนพาล การไม่ชอบในการกระทำหรือการแสดงออกของคนพาล การไม่คบคนพาล จึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขความเจริญแก่ชีวิต และเป็นมงคลสูงสุดของชีวิตทั้งในปัจจุบันและในอนาคตทั้งในชาตินี้และชาติหน้าหรือโลกหน้า

๒. เลือกคบคนดีผู้เป็นบัณฑิต บัณฑิต หมายถึง สัตบุรุษ คือ ผู้ประกอบกิจที่เป็นประโยชน์และประกอบกิจด้วยปัญญา รอบรู้ในเหตุผลรู้จักทางของความเจริญและความงามเสื่อมรู้จักอุบายที่จะทำให้ตนเองและผู้อื่นที่อยู่ในโอวาทของตนให้พ้นจากความเสื่อมและให้ถึงซึ่งความเจริญได้ผู้ประกอบกิจด้วยปัญญาเช่นนี้เรียกว่า บัณฑิต ซึ่งหมายถึง ผู้ประกอบกิจกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการละเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น คุณลักษณะสำคัญของบัณฑิต คือ มีจิตคิดแสวงหาประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ^{๒๑} คือ

๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ ประโยชน์ในชาตินี้ เป็นจุดหมายขั้นต้น หมายถึงประโยชน์ที่เรามองเห็นได้สัมผัสได้ ให้ความสุขได้ ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายขั้นต้น

๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์ในอนาคต เป็นประโยชน์ในด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดหมายที่สูงกว่าประโยชน์ในปัจจุบัน

^{๒๐} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), *หลักพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๑๙.

^{๒๑} บุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙๒/๒๐๕.

๓) ประมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์ที่เป็นสาระแก่นของชีวิต เป็นจุดหมายที่สูงสุดของพุทธศาสนา

การคบบัณฑิตเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ทั้งสาม เป็นเหตุให้ได้รับความสุขความเจริญทำให้ล่วงพ้นอุปสรรคต่างๆได้ ทำให้ได้รับแต่ความสวัสดิ ส่วนเมื่อคบบัณฑิตได้รับความสวัสดิแล้วสามารถพัฒนาตนเองได้ต่อไปด้วยคุณธรรม คืออริยมรรค ทำให้บรรลุปรมาตมประโยชน์ คือนิพพานสุข

๓. บุคคลที่ควรบูชา การบูชา คือ การเคารพเทอดทูนด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นการแสดงออกทั้งทางกายวาจาและใจ การบูชาเป็นเอกลักษณ์ของบัณฑิตของคณดี ย่อมรับนับถือเชื่อถือในคุณงามความดี ย่อมรับนับถือคณดี การบูชาจึงบ่งบอกถึงความเป็นคณดีทั้งสองฝ่าย คือ ผู้ทำการบูชา และผู้รับการบูชา การบูชาเป็นสิ่งที่มีความหมาย เป็นการแสดงออกถึงคุณงามความดี การรู้ถึงคุณค่าของคณที่มีคุณงามความดีที่ควรแก่การบูชา บุคคลที่ทำการบูชาก็เป็นคณดี บุคคลที่ถูกบูชาก็เป็นคณดี คุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ก็จะเกิดขึ้น

๔. อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ปฏิรูปเทศ แปลว่าประเทศที่สมควรหรือประเทศที่เหมาะสม หมายถึงประเทศที่มีสภาพดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) ประเทศที่ประชาชนมีอิสระภาพในการนับถือศาสนา
- ๒) ประเทศที่ประชาชนมีโอกาสที่จะประกอบคุณงามความดีตามหลักของศาสนา
- ๓) ประเทศที่มีการศึกษาค้นคว้าแสวงหาวิชาการใหม่ๆ เช่น โรงเรียน และในมหาวิทยาลัย เป็นต้น

๔) ประเทศที่มีภูมิประเทศ มีสิ่งแวดล้อม มีสถานการณ์ที่อำนวยให้เกิดแรงกระตุ้นผลักดัน และแรงสนับสนุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในสิ่งใหม่ๆ

ลักษณะของประเทศที่เหมาะสม คือ

๑) ภูมิประเทศดี เช่น พื้นที่มีอากาศดี การคมนาคมสะดวกสบาย สาธารณูปโภค อุปโภคเพียบพร้อม

๒) สิ่งแวดล้อมดี เช่น มีการปกครองที่ดี มีสภาพที่ให้การศึกษาคดี มีสภาพทางศาสนาที่ให้คำแนะนำสั่งสอนที่ดี เป็นต้น

๓) บุคคลที่อยู่ในที่นั้นดี เช่น บริเวณนั้นไม่มีนักเลง นักต้มตุ๋น โจรผู้ร้าย การรบบราฆ่าฟัน ทำร้ายกัน จนไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

๔) อาหารที่ใช้บริโภคดี เช่น เป็นบริเวณที่หาอาหารได้ง่าย ซื้อหาอาหารการกินได้ง่าย และปลอดภัยต่อการบริโภค การได้อยู่ในปฏิรูปเทศ เป็นต้นเหตุให้ได้คบค้าสมาคมกับคณดีและช่วยอบรมฝึกฝนตนให้เป็นคณดีมีความรู้ดี มีความประพฤติดี เป็นโอกาสให้ได้ประกอบคุณงามความดี และ

ประกอบธุรกิจที่ดี ซึ่งจะเป็นหนทางให้เกิดความสุข ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า^{๒๒}

สรุปว่า พระพุทธศาสนา มีหลักการและแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เป็นขั้นตอน และจำแนกมนุษย์ที่จะพัฒนาเป็นระดับและชัดเจน สามารถให้แนวคิดและหลักคำสอนให้สอดคล้องกับระดับสติปัญญาของมนุษย์นั้นๆ ได้อย่างเหมาะสมและมีศักยภาพ

๔.๑.๓ การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ชั้นกลาง

มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสัตว์อื่นๆ หลายประการ และเป็นลักษณะที่ได้เปรียบ เช่น “ความสามารถในการสร้างมโนภาพ การรู้จักใช้เหตุผลในการปรับปรุงวิถีในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมรวมทั้งความสนใจอยากรู้สิ่งใหม่ๆ ความสามารถในการเลียนแบบความตั้งใจพยายาม ความทรงจำ และความสามารถในการสร้างมโนภาพ ทำให้มีความก้าวหน้ากว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มนุษย์ยังใช้เหตุผลเพื่อปรับปรุงตัวในการดำรงชีวิตให้เหมาะสม มนุษย์สร้างเครื่องมือนานาชนิด เพื่อใช้ในการดำรงชีพ แก้ปัญหาโดยใช้ประสบการณ์จากปัญหาในอดีตเป็นแนวทางเพื่ออนาคต ทั้งยังรู้จักสร้างสัญลักษณ์แทนคำพูด ใช้ภาษาในการสื่อความหมาย กำหนดบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตร่วมกัน มีวัฒนธรรมอันแสดงถึงความเชื่อและพฤติกรรมของวิถีชีวิต”^{๒๓} ความได้เปรียบที่สำคัญของมนุษย์พิจารณาจากลักษณะต่างๆ ได้ และสะท้อนถึงศักยภาพในตัวตนที่แท้จริงได้อย่างชัดเจน สามารถพัฒนาขีดความสามารถในมนุษย์ให้เกิดศักยภาพได้ จริยธรรมระดับกลางนี้ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ หมายถึง ทางแห่งการกระทำอันเกิดจากกุศล บางทีเรียกว่า อากาโรวินัย แปลว่า วินัยของผู้ครองเรือน แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามโครงสร้างของพฤติกรรมมนุษย์ ได้แก่ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓ ดังนี้

๑) การสุจริต ๓ เว้นจากการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ การละเมิดในทรัพย์สินของผู้อื่น และการประพฤติดินในกาม

๒) วจีสุจริต ๔ เว้นจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

^{๒๒} พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล (ธรรมจง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๖.

^{๒๓} ขบวน พลตรี, *มนุษย์กับสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓-๑๕.

๓) มโนสุจริต ๓ เว้นจากความโลภในของผู้อื่น ความพยาบาทปองร้ายผู้อื่น และมีความเห็นถูกต้องตามธรรมนองคลองธรรม^{๒๔}

หลักของกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการในจริยธรรมระดับกลางดังที่กล่าวมานี้ เป็นหลักการแห่งความประพฤติดี ประพฤติฉลาด ซึ่งประกอบไปด้วย ๓ ทางด้วยกัน คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นหลักที่ผสมผสานกันในการปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจที่ดี การจัดหลักคำสอนเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ อยู่ในจริยธรรมระดับกลาง เพราะมีเรื่องกายกับใจรวมกันอยู่ จะเป็นจริยธรรมระดับต้นนั้นไม่ได้เพราะมีเรื่องของใจ เป็นจริยธรรมระดับสูงก็ไม่ได้ เพราะมีเรื่องของกายอยู่ด้วย ดังนั้นจึงเป็นเรื่องกลางๆ ระหว่างกายกับใจ ซึ่งเป็นพฤติกรรมร่วมกันของมนุษย์ทุกระดับชั้น “หลักของกุศลกรรมบถนี้ มีปรากฏยืนยันถึงประโยชน์ที่จะได้รับสำหรับผู้ปฏิบัติว่า เป็นสิ่งที่ดี ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า เป็นสิ่งที่ดี (สาธุ) เป็นอริยธรรม เป็นกุศล เป็นสิ่งที่เปี่ยมประโยชน์ เป็นธรรมเป็นสภาพแห่งความไม่มีอาสวะเป็นสิ่งไม่มีโทษ เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เดือดร้อน เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อสังสมกิเลส เป็นธรรมที่มีสุขเป็นกำไร เป็นธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก”^{๒๕}

สรุปว่า การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในระดับกลาง เป็นการพัฒนาขั้นที่ ๒ มีหลักคำสอนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก ทั้งเป็นกฎและข้อปฏิบัติ เช่น หลักศีล ๕ ศีลอุโบสถ พรหมวิหารธรรม และจริยธรรมขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับการใช้ชีวิตในสังคม

๔.๑.๔ การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ขั้นสูง

มนุษย์ในสังคมทุกเผ่าพันธุ์ มีจิต คือ ความประพฤติที่เป็นหัวหน้าตามอุปนิสัยของใครของมัน ในพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับจิตของมนุษย์ไว้ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย มหาวรรคว่า มีอยู่ ๖ อย่างหรือ ๖ ลักษณะ พร้อมทั้งทรงตรัสวิธีการหรือกระบวนการในการพัฒนาไว้ ดังนี้

๑) ราคะจิต ประพฤติตามราคะ คือ ความยินดี ความชอบใจ คนเช่นนี้มีอาการให้รักสวयรักงามทำอะไรก็มุ่งความสะอาด เกลียดสกปรก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เห็นว่าสวयงามและเกลียดในสิ่งตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น ท่านแนะนำให้แก้ด้วยการให้พิจารณาสุภะร่างกายที่ไม่งดงาม ชากศพที่เปื่อย

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^{๒๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๗/๑๙๖-๑๙๗.

๒) โทสจริต ประพฤติไปตามโทสะ คือ เป็นผู้มักโกรธแค้นขัดเคืองอยู่เสมอ ใครจะว่าอะไรสักเล็กน้อยก็ถือเป็นใหญ่โต คอยโกรธเขาไป เป็นคนไม่มีสุข ท่านให้แก้ด้วยแผ่เมตตาไปถึงผู้อื่นหรือพิจารณาคุณโทษของโทสะ แล้วพยายามระงับเสีย

๓) โมหจริต ประพฤติไปตามโมหะ คือ หลงมกมาย พบอะไรเข้าเห็นอะไรเข้าก็หลงมกมายไป ไม่รู้จักตีชั่วผิดถูกอย่างไร รวมความคือ เป็นคนโง่งนั่นแหละ คนชนิดนี้ไม่สามารถจะรู้ดีรู้ชอบได้ ท่านแนะนำให้แก้ด้วยให้ศึกษาฟังคำสั่งสอนไต่ถามท่านผู้รู้ เห็นอะไรที่ยังไม่รู้ก็ไต่ถาม เพื่อแก้โมหจริต

๔) วิตกจริต วิตกก็นึกคิดตรึกตรอง คนจำพวกนี้มีจิตฟุ้งซ่านมาก ประเดี๋ยวคิดเรื่องโน้น ประเดี๋ยวคิดเรื่องนี้ ประเดี๋ยวคิดเรื่องนั้น ยิ่งเหยียงไปหมด เอาหลักอะไรไม่ได้ จะเรียนอะไรจะทำอะไรไม่สำเร็จได้ เพราะประเดี๋ยวไปเอาเรื่องโน้นแล้วก็ทิ้งเสีย ประเดี๋ยวก็ไปเอาเรื่องโน้นแล้วก็ทิ้งเสียอีก ไม่แน่นอน ท่านให้แก้ด้วยพิจารณาความฟุ้งซ่าน ความเลื่อนลอยของสติ หัดกำหนดจิตให้อยู่ในอารมณ์อันเดียว แม้ขั้นต้นๆ จะทำได้ยาก ก็หัดทำไปๆ ต่อไปก็จะง่ายขึ้น

๕) สัทธาจริต ประพฤติไปตามสัทธา คือ ความเชื่อ เชื่อง่าย ใครบอกว่าอะไรก็เชื่อไม่สอบสวนเลือกฟัน มีความเสียหายเพราะเชื่อไม่ถูก เชื่อผิดๆ พลาดๆ เพราะฉะนั้น ท่านให้แก้ด้วยพิจารณาจับเหตุ จับผล

๖) พุทธิจริต ประพฤติไปตามความรู้ น่าจะหมายถึงท่านผู้ยารู้ยักเห็นสอดรู้สอดเห็น แต่ยังไม่รู้จริง ท่านแนะนำให้พิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงทางพระพุทธศาสนา ควรให้เรียนพุทธวจนะพิจารณาอรรถ และปฏิบัติตามเพื่อรู้จริง^{๒๖}

เมื่อรู้จริตของมนุษย์ทั้งหลายว่ามีความแตกต่างกันอย่างนี้แล้ว ก็จะสามารถพัฒนามนุษย์ให้ถูกกับวิธีการพัฒนาและยังสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้คนไว้ได้อีกด้วยรวมความว่ามนุษย์เรานั้นมีจริต ๖ อย่างดังกล่าวมาแล้ว แต่ไม่ใช่ทุกคนหนึ่งๆ มีแต่จริตเดียวเท่านั้น เพราะคนหนึ่ง ๆ อาจมีหลายจริต แต่ว่าจริตอะไรเป็นหัวหน้าแรงกว่า เอาส่วนนั้นขึ้นมาว่า คือ จริตนั้นจะแสดงออกมาได้มากกว่านั่นเอง ส่วนศักยภาพของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า มนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในการฝึกฝนพัฒนาตนเองไปสู่ความสุขความเจริญและความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์เพื่อผลประโยชน์ที่พึงเกิดขึ้นเพื่อตนเองและสังคมให้มีความสงบร่มเย็นหลักที่ว่า คือ หลักกรรมหรือการกระทำของแต่ละคนนั่นเอง ไม่ว่าใครแม้จะเกิดในตระกูลต่ำหรือสูงเพียงใด หากประพฤติชั่วปฏิบัติผิดไปสู่มโนคติได้เท่าเทียมกันไม่มีใครหรือตระกูลใดได้รับการยกเว้นเป็นพิเศษ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลแม้จะเกิดในตระกูลต่ำต้อย หากมีความขยันหมั่นเพียร มีสติปัญญา มีกิริยามารยาทและความประพฤติ

^{๒๖} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๒๗/๔๓๕.

ที่ติงามก็รุ่งเรืองได้ดุจไฟที่ส่องสว่างในเวลากลางคืนฉะนั้น”^{๒๗} ในทางพระพุทธศาสนานั้นยอมรับว่าแรงผลักดันพฤติกรรมของมนุษย์แบ่งออกเป็น ๒ ประการเหมือนทัศนคติทางฝ่ายตะวันตก ได้แก่

๑) ความต้องการทางกาย คือความต้องการด้านปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ความต้องการทางกายด้านปัจจัย ๔ นี้ เป็นแรงขับที่มีเป้าประสงค์หรือจุดหมาย คือ “ความต้องการอาหารก็เพื่อบำบัดความหิว มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อประดับตกแต่ง แต่เป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้เพื่ออนุเคราะห์แก่การทำความดีแห่งพรหมจรรย์ความต้องการเครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยก็เพื่อบำบัดความหนาว ร้อน เหลือบ ยุ้ง ลม แดด และความต้องการยารักษาโรคนั้นก็เพื่อบำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วย เวทนาต่างๆ ที่เกิดจากความเจ็บป่วย ในทางพระพุทธศาสนานี้ยังสอนให้รู้จักควบคุมความต้องการทางกายของมนุษย์ให้มีความต้องการที่พอดีพอใจในสิ่งที่มีอยู่(สันโดษ)ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมตามกระแสนิยม มีความต้องการที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่เพื่อส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมที่สามารถ ตอบสนองได้ และสมดุลกันระหว่างตนเองกับสังคม”

๒) ความต้องการทางจิตใจ มนุษย์มีความรู้สึกรู้ว่า ถ้าเมื่อใดตนได้รับการตอบสนองต่อความต้องการต่างๆ ทางกายได้อย่างเพียงพอแล้วก็จะเกิดความต้องการด้านจิตใจขึ้น ความต้องการทางจิตนี้เป็นความต้องการที่มองเห็นได้ไม่ชัดเจน ความต้องการประเภทนี้ ในทางพระพุทธศาสนา มีหลายประการ เช่น ความต้องการความรัก ความต้องการอดทน ความต้องการที่พึ่งพิง ความต้องการความปลอดภัย และความต้องการที่จะนำพาตนให้บรรลุถึงความไร้ทุกข์ คือ พระนิพพาน^{๒๘}

ความต้องการของมนุษย์ตามทัศนะพระพุทธศาสนา สรุปได้เป็น ๒ ประเภทได้แก่

๑) ความต้องการที่น่ายปรารถนา เรียกว่า อิฏฐารมณ์ มี ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ลาภ เช่น ทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น
- (๒) ยศ เช่น ตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดี เจริญยศ เป็นต้น
- (๓) สรรเสริญ เช่น คำสรรเสริญจากผู้คนทั่วไปที่มีต่อตน เป็นต้น
- (๔) สุข เช่น ความสุขทั้งทางกายและทางใจ

๒) ความต้องการที่ไม่ปรารถนาที่จะได้ เรียกว่า อนิฏฐารมณ์ ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ไม่มีลาภ เช่น ไม่มีทรัพย์สินเงินทองสำหรับใช้จ่าย เป็นต้น
- (๒) ไม่มียศ เช่น ถูกเขาไล่ออก ปลดออกจากงาน เป็นต้น
- (๓) ถูกติเตียนนินทา เช่น ถูกคนอื่นติเตียนนินทาเรื่องต่างๆ เป็นต้น

^{๒๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑๔๑/๔๓๔.

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๐๖.

(๔) ทุกข์ เช่นความทุกข์กายใจ มีการประจวบกับ ๓ ข้อข้างต้น^{๒๙}

ความต้องการทั้ง ๒ ประเภทนี้ รวมเรียกว่า โลกธรรม ๘ ประการ ซึ่งมีอยู่ประจำโลก ประจำใจของมนุษย์เราทุกคน เป็นเหตุให้มนุษย์เราต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการและต้องการที่จะหลีกเลี่ยงในสิ่งที่ไม่ต้องการ ส่วนชนิดของแรงผลักดันพฤติกรรมในพระพุทธศาสนา แรงจูงใจหรือแรงผลักดันพฤติกรรมของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด ตามต้นเหตุที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมฝ่ายดีและไม่ดีได้แก่

๑) ตัณหา คือ ความพอใจ ชอบใจ ยินดี รักใคร่ ต้องการ ที่ไม่ดี ไม่สบาย ไม่เกื้อกูล จัดเป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมฝ่ายไม่ดี (อกุศล)

๒) ฉันทะ คือ ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ดีงาม สบายเกื้อกูล จัดเป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมฝ่ายดี (กุศล) แต่ก็มีฉันทะบางประการที่เป็นฝ่ายอกุศล ฉันทะฝ่ายชั่ว หรือ ตัณหา จะขอใช้คำว่า ตัณหา อดีตินา แปลว่า ความต้องการ ความทะยานอยาก ความกระหาย ความเสนาหา ความกระวนกระวาย ความไม่รู้อิ่ม ความกระสับกระส่าย หลักสำคัญที่ควรทราบเกี่ยวกับตัณหา ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ตัณหาเกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย โดยมีวิชาเป็นมูลราก กล่าวคือ เมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ น่าพอใจ หรือ ไม่น่าพอใจก็ตามเช่น เห็นรูปสวยหรือน่าเกลียด ได้ยินเสียงไพเราะหรือ ไม่ไพเราะ เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกทุกข์ สุขหรือเฉยๆ ขึ้นในเวลานั้น ตัณหาจะเกิดขึ้นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ถ้ารู้สึกสุขก็ยินดีขึ้นชอบคล้อยตามไป ติดใจ ใฝ่รัก อยากได้ ถ้ารู้สึกทุกข์ก็ไม่ยินดี ขัดใจ ชิงชัง ถอยหนี อยากหลีกเลี่ยง แต่ถ้ารู้สึกเฉยๆ เพลินๆ เรื่อยเฉื่อยไป อาการอย่างนี้นั้นเป็นไปของมันได้เองโดยไม่ต้องใช้ความคิด ไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจอะไรเลย แต่ถ้ามีความรู้ความเข้าใจหรือใช้ความคิดแทรกเข้ามาในเวลานั้นเช่น รู้ว่ารูปที่น่าเกลียดนั้นเป็นสิ่งมีประโยชน์ หรือ รู้ว่าเสียงไพเราะนั้น เป็นสัญญาณอันตราย หรือเกิดสำนึกทางจริยธรรม^{๓๐} และสำนึกทางจริยธรรมจะเกิดได้อาศัยสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมประเพณีว่า

“สิ่งนั้นไม่เหมาะสมกับภาวะหรือฐานะของตน เป็นต้น ตัณหาก็กอาจถูกตัดตอน กระบวนการไม่ให้ไหลต่อเนื่องไปอย่างเดิม แต่เกิดพฤติกรรมรูปอื่นรับช่วงไปแทนดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ตัณหาอิงอาศัยเวทนาโดยมีวิชาเป็นตัวหนุน หรือ ตัณหาแอบอิงเวทนาอยู่บนฐานอวิชา ในเมื่อตัณหาผูกพันเวทนาอย่างนี้ ตัณหาจึงร่นร้นหันไปหาสิ่งที่จะให้เวทนาแก่มันได้ และสิ่งที่ตัณหาต้องการ ก็คือ สิ่งใดก็ตามที่จะอำนวยเวทนาอันอร่อยซึ่งตัณหาชอบ สิ่งเหล่านั้นเรียกว่าอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์”^{๓๑}

^{๒๙} อภ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๕๕.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสนากับการพัฒนาคน, หน้า ๗๙.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

กระทำ สิ่งที่ดีนั้นหาจะไม่เป็นเหตุเป็นผลกันกับการกระทำนั้นโดยตรง ฉันทะ แปลว่า ความพอใจ ความชอบใจ ความอยาก ความยินดี ความรัก ความใคร่ ความต้องการฉันทะมี ๓ ประเภท ได้แก่

๑) ตัณหาฉันทะ ได้แก่ ฉันทะคือตัณหา หรือ ฉันทะที่เป็นตัณหา เป็นฝ่ายชั่วหรืออกุศล

๒) กัตตุกัมยตาฉันทะ ได้แก่ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ หรือ ความต้องการอยากจะทำ เป็นฝ่ายกลางๆ คือ ใช้ในทางดีก็ได้ ชั่วก็ได้ แต่ท่านมักจัดเข้าเป็นฝ่ายดี

๓) กุศลธรรมฉันทะ ได้แก่ ฉันทะในกุศลธรรม หรือ ธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงาม มักเรียกสั้นๆ ว่า กุศลฉันทะ ความรักดี ความไม่ผิด^{๓๔}

คำว่า ฉันทะ นี้ เป็นศัพท์ที่มีความหมายกว้าง ครอบคลุมความอยาก หรือความต้องการ ซึ่งเป็นแรงจูงใจของมนุษย์ได้ทุกอย่าง ฉันทะเป็นข้อธรรมที่สำคัญมาก เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนา ฝึกฝน อบรมได้ทุกคน แต่มีความแตกต่างกันบ้าง มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑) พัฒนาลำบาก ทั้งพัฒนาได้อย่างเชื่องช้า (ทุกขา ปฏิปทา ทันธาภิญญา) หมายถึง การปฏิบัติไปเป็นอย่างยากลำบาก ทั้งผลที่จะได้นั้นก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า เช่น คนผู้ยังมีกิเลส มีราคะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น เพราะต้องเสวยอารมณ์ต่างๆ อยู่เนืองๆ และมีความเพียรพยายามยังอ่อนจึง บรรลุผลของการพัฒนาได้ช้า

๒) พัฒนาลำบาก แต่พัฒนาได้อย่างรวดเร็ว (ทุกขา ปฏิปทา ชิปปาภิญญา) หมายถึง การปฏิบัติไปเป็นอย่างยากลำบาก แต่สามารถพัฒนาตนได้อย่างรวดเร็ว ได้แก่ มีความเพียรอย่างแรงกล้าและบรรลุผลของการพัฒนาตนได้เร็ว

๓) พัฒนาได้ง่าย แต่พัฒนาได้ผลช้า (สุขา ปฏิปทา ทันธาภิญญา) หมายถึง คนผู้มีกิเลสเบาบาง ประพฤติปฏิบัติได้อย่างสบาย แต่บรรลุผลช้า ก็เพราะมีความเพียรไม่เต็มที่ ติดอยู่กับความสุขทางใจ

๔) พัฒนาได้ง่าย ทั้งพัฒนาได้ผลเร็ว (สุขา ปฏิปทา ชิปปาภิญญา) หมายถึง คนผู้ทั้งพัฒนาตนได้ง่ายและก็เกิดผลของการพัฒนาได้ง่าย ทั้งนี้ก็เพราะตนมีความเพียรพยายามเต็มที่สมบูรณ์ และถูกวิธีหรือจริตของตน^{๓๕}

ลักษณะและศักยภาพของมนุษย์ล้วนเอื้ออำนวยให้มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นกว่าจะส่งเสริมหรือเป็นแรงกระตุ้นให้มนุษย์ทำลายตนเองและสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัย โดยเฉพาะตามหลักพระพุทธศาสนา มนุษย์ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นเกราะ จะมีหลักธรรมคำสอนให้ได้เลือกประพฤติปฏิบัติตามแต่เหตุปัจจัย เมื่อปฏิบัติธรรมบำเพ็ญบุญกุศล

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๘๖.

^{๓๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑-๑๖๓/๒๐๐-๒๐๔.

แล้ว ผลของจากปฏิบัตินั้นย่อมเกิดมีแน่นอน และผลของกรรมชั่วก็ย่อมมีเช่นกันอย่างเดียวกัน และสำหรับฉันทะฝ่ายดีก็จะเรียกสั้นๆ ว่า ฉันทะ แรงผลักดันพฤติกรรมหลักการพัฒนาชีวิตตามทัศนะพระพุทธศาสนา ก็คือ หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ ดังนี้ ๑) ขันทาน เป็นการตั้งใจแน่วแน่ว่าจะกำจัดกิเลส “โลภะ” เท่านั้น มิใช่กระทำเพื่อหวังผลประโยชน์อื่นใด ทานนั้นจะมีานิสงส์มากได้บุญมากก็ต้องครองค้ำทั้งฝ่ายทายกผู้ให้และฝ่ายรับซึ่งเรียกว่าปฏิคาหก ๒) ขันศีล เป็นการตั้งใจแน่วแน่ว่าจะควบคุม กาย วาจา ใจ และกำจัดกิเลส “โทสะ” เท่านั้น ๓) ขันภาวนา เป็นการตั้งใจแน่วแน่ว่าจะกำจัด “โมหะ ความหลงไม่รู้จริงเท่านั้น”^{๓๖}

บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้สามารถทำให้กิเลส คือ “โลภะ โทสะ และโมหะ”^{๓๗} สงบลงได้ และทำให้เกิดปัญญาสามารถกำจัดความไม่รู้หรืออวิชชา ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสให้หมดสิ้นลงได้ และภาวนานี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยปัญญา ปัญหานี้เกิดขึ้นได้ ๓ ทาง ดังนี้

๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง เช่น การฟังธรรม

๒) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากความคิดหาเหตุผล เช่น โยนิโสมนสิการ

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรมจิต เช่น การบำเพ็ญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น^{๓๘}

เมื่อสามารถบำเพ็ญไตรสิกขาหรือบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการได้อย่างเต็มที่แล้ว ก็จะทำให้เรามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ติงาม ๓ ประการ ได้แก่

(๑) อายโกศล ฉลาดในความเจริญ รู้ว่าควรดำเนินชีวิตให้ติงามต้องปฏิบัติอย่างไร

(๒) อปายโกศล ฉลาดในความเสื่อม รู้ว่าอะไรเป็นความเสื่อมแห่งชีวิต

(๓) อุปายโกศล ฉลาดในการละความเสื่อม ดำเนินในทางเจริญ^{๓๙}

วิธีที่สามารถให้บรรลุดุธรรมนั้นต้องมีปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่

(๑) พรโตโมสะ ได้แก่ การได้ยินได้ฟังจากคนอื่น (สุตมยปัญญา)

(๒) โยนิโสมนสิการะ ได้แก่ การพิจารณาด้วยอุบายอันแยบคาย (จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา)^{๔๐}

หลักไตรสิกขาและบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้ใช้แก้กิเลส ๓ ชนิดที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการบรรลุดุธรรมได้ ดังนี้

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๔๑.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๗/๕๓๔.

(๑) แก้วโลหะ ด้วยการให้ทาน รู้จักแบ่งปันสิ่งของของตนให้กับผู้อื่น

(๒) แก้วโลหะ ด้วยศีล และสมาธิทำให้สงบกาย สงบวาจา

(๓) แก้วโลหะ ด้วยการเจริญภาวนา คือ การอบรมเจริญปัญญา

พระพุทธศาสนาถือว่าความสุข ความทุกข์ หรือเคราะห์ดี เคราะห์ร้ายของมนุษย์ทุกคน ขึ้นอยู่กับกรรมดีและกรรมชั่วหรือบุญและบาปที่เขาทำไว้เองทั้งสิ้น ไม่ใช่เกิดจากเหตุภายนอกหรือโดยเหตุบังเอิญ ไม่ใช่พระเจ้าหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ในภายนอกมาดลบันดาล โดยเฉพาะในทางด้านความสุข ความเจริญ และการได้บรรลุธรรมนั้นล้วนเกิดจากกรรมที่ดี คือ บุญที่ได้ทำไว้เองทั้งสิ้น ดังนั้น พระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับโลกหน้า (หลักสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิด) ไว้ว่าหลักสังสารวัฏ เป็นหลักพื้นฐานทางพุทธธรรมของพระพุทธศาสนาที่เป็นเสมือนกุญแจดอกสำคัญที่จะไขไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง มีผลเป็นความสุข ความสงบ แก่ผู้ที่ศึกษาเรียนรู้และมีประโยชน์อย่างมากในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น ทำให้ชีวิตร่มเย็น และทำให้เห็นว่าการเกิดนั้นมีความหมาย ไม่ใช่เกิดมาโดยบังเอิญ มีชีวิตอยู่อย่างหลักลอย ปลอยตัวและกายไปอย่างน่าหดหู่สมเพชเวทนา หลักพุทธธรรมนี้ ทำให้บุคคลหายมกมายต่อความขึ้นลงของชีวิตจะช่วยคลี่คลายความคับข้องใจความสับสนของชีวิตซึ่งเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง เพื่อชีวิตของตนเองจะได้ดีขึ้นและทำให้ผู้ใกล้ชิดได้มีความเข้าใจในปัญหาชีวิตได้ดีขึ้นเช่นกันจนกระทั่งสามารถดับทุกข์บรรลุผลแห่งความสุขด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เห็นธรรมและบรรลุธรรม ตามหลักของพุทธธรรมของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ สังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดย่อมเป็นไปตามหลักแห่งเหตุปัจจัยในแง่หนึ่ง คือ บุคคลที่ยังมีกิเลส การกระทำของบุคคลนั้นย่อมเป็นกรรมและกรรมนั้นย่อมก่อให้เกิดวิบาก คือ ผลของกรรมจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำลงไปด้วยเหตุนี้ กรรมจึงมีอำนาจในการกำหนดหรือควบคุมการให้ผลของกรรมด้วยกระบวนการของมันเอง ไม่เกี่ยวกับอำนาจยิ่งใหญ่เหนือออกไปแต่อย่างใด กรรมย่อมมีอำนาจในการกำหนดความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายด้วยตัวของมันเอง เป็นไปตามหลักที่ว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม กรรมจึงเปรียบเหมือนเป็นแดนเกิดของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายจึงเกิดมาจากกรรม มีกรรมเป็นกำเนิดและต้องเป็นไปตามกรรม หมุนเวียนต่อเนื่องที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทำให้วงจรชีวิตดำเนินไปไม่ขาดสายตามหลักไตรวัฏ ได้แก่

๑) กิเลส สิ่งที่ทำชีวิตและจิตใจให้เศร้าหมอง

๒) กรรม การกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความพยายาม เจตนาทางกาย วาจาและใจ

๓) วิบาก ผลที่เกิดจากการกระทำในสิ่งเหล่านั้นซึ่งมีผลเป็นความดีความชั่ว ความสุขและความทุกข์ทางกาย วาจาและจิตใจ^{๔๑}

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๙๐.

สังสารวัฏเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องกรรม สังสารวัฏจะทำหน้าที่เหมือนวงล้อในการพิสูจน์เรื่องกรรมหรือเรื่องการกระทำดี-ชั่วของมนุษย์ เพราะโดยพื้นฐานของพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า เรื่องกรรมนั้นเป็นเหตุ-ผลของพลังการเปลี่ยนแปลงมนุษย์หรือสรรพสัตว์ ซึ่งเป็นการสอนที่ปฎิบัติคำสอนของพราหมณ์ที่กล่าวอ้าง “พรหมลิขิต ว่าเป็นพลังอำนาจในการดลบันดาลความเปลี่ยนแปลงของมนุษย์และสรรพสัตว์มาเป็น กรรมลิขิต กล่าวคือ ยืนยันถึงหลักการรับผลของการกระทำของตนเอง ถือว่าตนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมพันธุ์เป็นเผ่าพันธุ์ ทำกรรมใดไว้จะดีหรือชั่วตนย่อมได้รับผลนั้น”^{๔๒} ทำให้มนุษย์ตระหนักรู้จิตสำนึกว่าต้องประพฤติตนอย่างไรในสังคม มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาปจากการปฏิบัติตนให้ถูกต้องต่อกัน

ทัศนะเกี่ยวกับสวรรค์และเทพเจ้าทั้งหลายนั้น พระพุทธศาสนามีทัศนะไว้ว่า สวรรค์คือสถานที่อยู่ที่ผลิตเพลิน รื่นเริง มีความสุขอันเป็นทิพย์ของเหล่าเทพเจ้าผู้ได้กระทำบุญด้วยตนเป็นหลัก พื้นฐานเรื่องนี้ก็เชื่อมโยงถึงเรื่องสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด การเวียนว่ายตายเกิดมีจริง สวรรค์มีจริง กล่าวคือ ถ้ามีกิเลสอยู่ก็ต้องเกิดอีก ถ้าหมดกิเลสก็สูนิพพาน สำหรับผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่นั้น ถ้าทำกรรมดีไว้พอประมาณก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ถ้าทำกรรมดีไว้มากก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่ถ้าทำความชั่วไว้มากก็ไปเกิดในอบายภูมิ เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานหรือเกิดในนรก เป็นต้น ท่านที่หมดกิเลสแล้ว คือ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อสิ้นชีพแล้ว ก็เข้าสู่พระนิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดให้ต้องทุกข์ยากอยู่อีก ส่วนผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ เช่น มนุษย์ทั้งหลายนี้ เมื่อตายไปแล้วก็เกิดอีกเพราะเหตุให้เกิด คือ กิเลสยังมีอยู่ แต่จะไปเกิดเป็นอะไรแลอยู่ที่ใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับแรงแห่งกรรมดีและกรรมชั่วที่ตนทำไว้ นี่คือ กฎธรรมชาติ (หลักสังสารวัฏ หลักกรรม) อย่างไรก็ตาม ในพระพุทธศาสนาได้แบ่งเทพเจ้าหรือเทวดาไว้ ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) สมมติเทพเจ้า หมายถึง บุคคลผู้ได้รับการสมมติว่าเป็นเทพเจ้าด้วยความดีงาม เช่น พระราชา พระราชินี หรือพระราชโอรส พระราชธิดา เป็นเทพโดยสมมติ

(๒) อุปัตติเทพเจ้า หมายถึง เทพเจ้าโดยกำเนิด คือ ท่านผู้ทำความดีไว้เมื่อเป็นมนุษย์ตายแล้วเกิดเป็นเทพเจ้าในสวรรค์ชั้นฟ้า

(๓) วิสุทธิเทพเจ้า เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ อย่างสูง ได้แก่ พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทเจ้า เพราะท่านผู้บริสุทธิ์นั้น วิเป็นผู้อยู่ในฐานะสูงกว่าสมมติเทพและอุปัตติเทพ เพราะเป็นผู้มีคุณธรรมที่สูงกว่านั่นเอง^{๔๓}

เทพเจ้าทั้ง ๓ ประเภทนี้ ประเภทแรก คือ สมมติเทพนั้น มนุษย์ได้ยกย่องหัวหน้าขึ้นเทียบด้วยเทพเจ้า ทั้งนี้เป็นไปตามระบบราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์ การใช้

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๒๘๗.

^{๔๓} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑๔/๑๑๒.

ถ้อยคำแสดงการวาระก็เป็นไปโดยพิเศษ ส่วนเทพเจ้าประเภทที่ ๒ ที่เรียกว่าอุปัติเทพนั้น ได้แก่ เทพเจ้าจริงๆ ผู้เคยประกอบคุณงามความดีไว้แล้วผลแห่งคุณงามความดีนั้นส่งสนองให้ได้รับความสุขในสวรรค์ ส่วนประเภทที่ ๓ นั้น คือ “วิสุทธิเทพเจ้า เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์ในที่นี้หมายถึง ความบริสุทธิ์ทางกาย วาจาและใจ อย่างไรก็ตาม ตามทัศนะพระพุทธศาสนายังถือว่าผู้ประกอบด้วยหิริ ความละอายแก่ใจ และโอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริตก็ได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าเช่นกัน”^{๔๔}

สรุปว่า พระพุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์และการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างหลักธรรมคำสอนต่างๆ ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ชีวิตตราบเท่าที่ยังไม่สามารถกำจัดกิเลสตัณหาได้หมดสิ้น การเกิดอีกก็ย่อมมีอยู่รำไป (สังสารวัฏ) และการที่จะไปสวรรค์ (สวรรค์จริงๆ) เป็นเทพเจ้าได้นั้นก็ด้วยการทำความดี(หลักแห่งกรรม) ส่วนท่านผู้มีความบริสุทธิ์กาย วาจาใจก็จัดเป็นเทพเจ้าบนโลกมนุษย์ (ยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ตาย) พระพุทธศาสนา ปฏิเสธทฤษฎีเกี่ยวกับการเทิดทูนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือพระผู้เป็นเจ้าตามแนวปรัชญาฝ่ายเทวนิยมที่สอนให้คนมอบความภักดี และชีวิตต่อพระผู้เป็นเจ้า ตลอดจนคำสอนเกี่ยวกับการสร้างโลกมนุษย์ สังคม

๔.๒ วิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับการกำเนิดมนุษย์กับระบบวรรณะสี่ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ เพราะเหตุชาติและวงศ์สกุล แต่ให้นับถือกันด้วยระบบศีลธรรม ใครจะเกิดในสกุลต่ำสูง ยากดีมีจนอย่างไรไม่เป็นประเด็น หากตั้งอยู่ในศีลธรรมก็ถือว่าเป็นคนที่ควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าประพฤติปฏิบัติตรงกันข้าม คือ “ล่วงละเมิดศีลธรรมแล้ว แม้จะเกิดในสกุลสูงนับได้ว่าเป็นคนพาลอันควรตำหนิ”^{๔๕} หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้เลิกชั้นวรรณะ ปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะคัมภีร์สำคัญ คือ พระไตรปิฎก แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าในอินเดียโบราณกาลมีการถือระบบชั้นวรรณะอย่างรุนแรงเพียงไร

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียหรือชมพูทวีป ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย กล่าวคือ สังคมอินเดียเคยนับถือพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้างผู้บันดาลทุกสิ่ง มีการบูชาอัญเชิญเทพเจ้า แล้วก็มีกำหนดมนุษย์เป็นวรรณะต่างๆ โดยชาติกำเนิด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร แล้วถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ที่ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้ากับพระพรหม เป็น

^{๔๔} อด.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๔๙.

^{๔๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาเกิด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทบรรณาการ, ๒๕๔๘), หน้า ๗๙.

ผู้รู้ความต้องการของพระองค์ เป็นผู้รับเอาคำสอนมารักษา มีการผูกขาดการศึกษาให้อยู่ในวรรณะสูง คนวรรณะต่ำเรียนไม่ได้ พระพุทธศาสนามีหลักการที่ว่า มนุษย์นั้นมีความสามารถที่จะพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองได้ และเมื่อได้ผ่านการฝึกฝนพัฒนาอย่างเต็มที่ สมบูรณ์ทั้งทางกาย วาจา และจิตใจแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่ประเสริฐสูงสุด ดังพุทธดำรัสที่ว่า “มอัสตร มออาชาไนย มอสินธพ กุญชร และช้างหลวง เชือกที่นายควาญฝึกแล้ว จึงจะเป็นสัตว์ประเสริฐได้ แต่บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว ประเสริฐยิ่งกว่านั้น”^{๔๖} พุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพหรือมีความสามารถในการพัฒนาตนเองขึ้นไปสู่ความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์ได้ แต่จะต้องมีการพัฒนาอย่างจริงจังและเข้มงวด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวของมนุษย์เองเป็นสำคัญ มนุษย์จะสามารถพัฒนาตนเพื่อดับความทุกข์ได้ในระดับใดนั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจในตัวของมนุษย์เอง ประกอบกับความเพียรพยายามที่จะพัฒนาตนเองทั้งทางกาย วาจา และใจเป็นที่ตั้ง คำสอนในทางพระพุทธศาสนามีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวมนุษย์และความทุกข์ของมนุษย์ จึงได้พยายามวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์จนถึงที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นสิ่งปรุงแต่งล้วนๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะได้พิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และเข้าถึงวิถีทางดับทุกข์ได้ในที่สุด จะเห็นได้ว่าที่ได้นามว่า “มนุษย์” เป็นเพราะชั้นทั้ง ๕ และธาตุ ๖ มาประกอบกันเข้า แต่จะหาตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์นั้นไม่ได้เลย เพราะชั้นทั้ง ๕ และธาตุ ๖ นั้นก็มีชื่อเรียกกันเฉพาะอย่างอยู่แล้ว คำว่า “มนุษย์” เป็นศัพท์บัญญัติใช้สำหรับเรียกสภาวะธรรมที่เกิดจากการประชุมกันเข้าของเบญจขันธ์และธาตุ ๖ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ ๓ และพระพุทธศาสนายังถือว่า กรรม เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันนอกจากพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมกรรมหรือพฤติกรรม ซึ่งได้แก่ การกระทำของมนุษย์เอง ดังพระพุทธดำรัสว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและประณีต”^{๔๗}

พระพุทธศาสนาสอนเน้นกรรม คือ การกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจของมนุษย์ โดยมีเจตนาประกอบ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ”^{๔๘} ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว บุคคลแตกต่างกันเพราะ “กรรม” ซึ่งหมายถึง การกระทำของบุคคลนั้น การประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องตัดสินว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดีนั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลจะเป็นคนชั่ว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ จะเป็นพราหมณ์ หมายถึงคนดีเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นคนชั่วเพราะกรรม เป็นพราหมณ์ได้ก็เพราะ

^{๔๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๗.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๓๗๖.

^{๔๘} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๔.

กรรม คือการกระทำ”^{๔๙} เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเหล่านี้อย่างมากมาย เช่นเรื่อง วรรณะ^{๕๐} พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ แต่ให้ถือหลักว่า “คนมิใช่ประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะการกระทำ” แล้วก็มิให้มัวหวังผลจากการอ่อนวอนบุญอายุ สอนให้เปลี่ยนการบุญอายุหรือเลิกการบุญอายุ ให้หันมาหวังผลจากการกระทำ คือการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ เนื้อหาสาระในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาล้วนเป็นอรรถะเป็นสาระผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นสามารถบรรลุคุณวิเศษต่างๆ อันเป็นเหตุบรรเทาทุกข์ได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ผู้ปฏิบัติตามทุกคนไม่เคยไร้ผล ทั้งผู้ปฏิบัตินั้นๆ สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นผลได้ด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ แม้พระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นในท่ามกลางแห่งศาสนาพราหมณ์ ก็ยังเป็นศาสนาที่สามารถฝังรากลึกมั่นคงอยู่ในจิตใจของชนชาวพื้นเมืองอินเดียทุกชนชั้น เป็นเวลานานนับพันปี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลแม้จะเกิดในตระกูลต่ำต้อย หากมีความขยันหมั่นเพียร มีสติปัญญา มีกิริยามารยาทและความประพฤติที่ดีงามก็รุ่งเรืองได้ดุจไฟที่ส่องสว่างในเวลากลางคืนฉนั้น”^{๕๐}

ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากในประเทศอินเดีย แม้ภายหลังจากที่พระองค์นิพพานแล้ว ศาสนาของพระองค์ก็ยังดำรงมั่นอยู่ในประเทศอินเดียนับพันปี พร้อมกันนั้น พระสงฆ์สาวกได้นำคำสอนไปเผยแพร่ยังนานาประเทศโดยได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดินในประเทศนั้นๆ ผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสจนศาสนากระจายไปยังภูมิภาคต่างๆ และดำรงมั่นอยู่ในที่นั้นๆ จนถึงปัจจุบันนี้ ประเทศไทยเราเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับพระพุทธศาสนา ปัจจุบันนี้ แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเลือนปรากอยู่ในประเทศอินเดียไม่มากนัก แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าไม่ได้หลงเหลืออยู่ในที่นั้นแล้ว คำสอนในพระพุทธศาสนายังมีอิทธิพลเหนือจิตใจชนชาติชาวอินเดียอยู่เสมอ หากแต่หลักคำสอนต่างๆ ของพระพุทธศาสนานั้นได้ผสมผสานกลมกลืนสอดคล้องกันกับแนวคำสอนของศาสนาพราหมณ์ อันเป็นศาสนาดั้งเดิมของชนชาวอินเดีย โดยจัดให้พระพุทธเจ้าเป็นพระนารายณ์ปางหนึ่ง

พระพุทธศาสนาแม้จะเกิดขึ้นในโลกเป็นเวลากว่า ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว แต่คำสอนนั้นยังทันสมัยอยู่เสมอ เหมาะกับคนทุกคนทุกชาติ ทุกภาษา ชนชาติใดสามารถเปิดประตูใจกว้างพอ เขาก็สามารถรับเอาคำสอนในพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติให้เกิดผล ทำตนให้สิ้นทุกข์ได้ นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดนับถือลัทธิศาสนาอะไร หากได้ศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังแล้วจะไม่ปฏิเสธพระพุทธศาสนาเลย ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงดำรงอยู่ได้ในโลกอย่างรุ่งเรืองมั่นคงในท่ามกลางแห่งโลกที่เจริญรุ่งเรืองด้วยวิทยาศาสตร์ ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเรียกศาสนาของ

^{๔๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

^{๕๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑๔๑/๔๓๔.

พระองค์ว่า พรหมจรรย์บ้าง พุทธธรรมบ้าง ธรรมวินัยบ้าง ปาพจน์บ้าง แต่ตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้นมา ชาวพุทธนิยมใช้คำว่าพระพุทธศาสนาเป็นพื้น

เมื่อย้อนกลับมาเรื่องการเป็นอยู่ของมนุษย์แล้ว ตามทัศนะพระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่าชีวิตของมนุษย์เป็นอยู่ได้จำเป็นต้องอาศัยปัจจัย ๔ ได้แก่

- ๑) อาหาร
- ๒) เครื่องนุ่งห่ม
- ๓) ยารักษาโรคภัยไข้เจ็บ
- ๔) ที่อยู่อาศัย^{๕๑}

ปัจจัยทั้ง ๔ ประการ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของมนุษย์ทุกคนมาก กล่าวคือ “มนุษย์ไม่ว่ายุคใดสมัยใดต้องการความสุขความปลอดภัย และมีชีวิตยืนนาน จึงทำทุกอย่างเพื่อจุดมุ่งหมายดังกล่าว การนับถือศาสนาของมนุษย์ในยุคแรก ยังเป็นการนับถือต้นไม้ ภูเขา ภูตผี เทวดา ตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และประกาศหลักธรรมคำสอนพร้อมกับสั่งสอนให้มนุษย์ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า เมื่อมีชีวิตขึ้นมาแล้วชีวิตหนักหนาแห่งกรรมหรือกฎธรรมชาติของชีวิตไปไม่ได้ ชีวิตต้องเป็นไปตามกรรมตามธรรมชาติเป็นตัวกำหนดของชีวิต เช่น หลักไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ ซึ่งแสดงถึงความไม่เที่ยงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสังขาร”^{๕๒}

สรุปว่า พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่มุ่งเน้นไปที่เรื่องชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งความสุขและความทุกข์นานาประการ และเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญาความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่อกุศลแก่การดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปได้อย่างถูกต้องจนสามารถบรรลุถึงเป้าหมายสุดท้ายสูงสุดของชีวิต สามารถดับทุกข์ดับกิเลสของชีวิตได้อย่างสิ้นเชิง ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป

๔.๒.๑ วิเคราะห์องค์ประกอบความเสมอภาคและเสรีภาพของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

คำว่า “มนุษย์” หมายถึง สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน^{๕๓} นักศัพทศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้คำนิยามความหมายของคำว่ามนุษย์ไว้ว่า มนุษย์ หมายถึง ผู้

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๐๖.

^{๕๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๖.

^{๕๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๒๔.

มีใจสูง ได้แก่คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น มี เมตตา กรุณา สัตว์ที่รู้จักคิดหาเหตุผล คน และมนุษย์ มีความหมายเป็น ๒ ประการ ดังนี้

๑. มนุษย์ หมายความว่า ผู้รู้จักเหตุรู้จักผล รู้ดีชั่ว รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์

๒. มนุษย์ หมายความว่า บุคคลผู้มีใจสูง มีคุณธรรม ความเป็นมนุษย์^{๕๔}

มนุษย์ ในความหมายว่า ผู้รู้จักเหตุรู้จักผล รู้ดีชั่ว รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ และอีกนิยามหนึ่ง คือ เป็นผู้มีใจสูง ตามความหมายเหล่านี้ มีนัยแสดงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตามลำดับ และมีความเกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรม ซึ่งเป็นคำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ คือ “เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงาม เราจะต้องศึกษา ฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นไปในระบบการดำเนินชีวิตของเราซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนามีการศึกษา ทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้นแต่ถ้าเราไม่เรียนรู้ไม่ฝึกเราที่เป็นมนุษย์นั้นก็จะดำเนินชีวิตให้ไม่ดีเลย ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยู่ด้วยสัตตธาตุอย่างเดียวยังไม่พอ”^{๕๕}

มนุษย์และองค์ประกอบตามแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีจุดยืนและตั้งอยู่บนฐานแห่งการยอมรับในเรื่องข้อเท็จจริงเหล่านี้ ซึ่งได้แก่

๑) เจตน์เจานงเสรีหรือเสรีภาพของบุคคล

๒) สันติของบุคคลภาวะ

๓) การทำความดี ความชั่วมีผลทำให้ธรรมชาติของมนุษย์ดีขึ้นและเลวลงได้จริง

๔) ภาวะของจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลสอวาทังปวงเป็นภาวะแห่งความสุขสมบูรณ์ รู้แจ้งในอันติมะและเป็นเสรีภาพอันยอดเยี่ยม^{๕๖}

องค์ประกอบของมนุษย์ในมิติสังคมวิทยามานุษยวิทยาว่า มนุษย์ย่อมมีวิวัฒนาการมา โดยลำดับ และจุดเริ่มต้นของวิวัฒนาการย่อมมาจากจุดเดียวกันกับสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งลิง และในระยะเวลาต่อมา ได้เกิดการแยกสายวิวัฒนาการออกไปหลายสาย เช่นเดียวกับมนุษย์ก็แยกสายวิวัฒนาการออกไปอีกสายหนึ่ง

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๓.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ถึงเวลาพัฒนาคันใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^{๕๖} เค. เอ็น. ชยติลเลเก, หลักธรรมแนวพุทธ, แปลโดย สุเชาว์ พลอยชุม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

เรื่องราวเกี่ยวกับวิวัฒนาการของมนุษย์ และบรรพบุรุษของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องที่จะศึกษาให้
 ได้ความจริงง่ายๆ เพราะเป็นเรื่องของอดีตอันยาวนานมาก แม้จะศึกษาจากซากดึกดำบรรพ์ของ
 มนุษย์ แต่ก็ยากที่จะค้นพบ และสิ่งที่ค้นพบก็มีไข้อยู่ในสภาพที่จะวิเคราะห์เพื่อหาความเป็นมาที่
 ถูกต้องได้ง่ายๆ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมาได้มีนักวิชาการให้ความสนใจใน
 การศึกษาเรื่องนี้มากขึ้น ได้มีการขุดค้นซากดึกดำบรรพ์ของมนุษย์ในท้องที่ต่างๆ และได้นำมาศึกษา
 เรียงลำดับวิวัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งคาดว่าในอนาคตคงจะได้พบหลักฐานที่สมบูรณ์ขึ้น และได้
 เรื่องราวที่เชื่อถือได้มากขึ้น^{๕๗}

ในมิติสังคมมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสัตว์อื่นๆ หลายประการ
 และเป็นลักษณะที่ได้เปรียบ เช่น ความสามารถในการสร้างมโนภาพ การรู้จักใช้เหตุผลในการ
 ปรับปรุงวิถีในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสม ซึ่งลักษณะพฤติกรรมที่ได้เปรียบนี้ สืบเนื่องมาจากลักษณะ
 ทางชีววิทยาที่เหมาะสมของมนุษย์ เช่น ขนาดของสมองที่โตเมื่อเปรียบเทียบกับร่างกายทำให้เกิด
 ความฉลาด สมองของมนุษย์ปัจจุบันมีขนาดประมาณ ๑.๔๕๐ ลูกบาศก์เซนติเมตร รวมทั้งความสนใจ
 อยากรู้สิ่งใหม่ๆ ความสามารถในการเลียนแบบ ความตั้งใจพยายาม ความทรงจำ และความสามารถ
 ในการสร้างมโนภาพ ทำให้มีความก้าวหน้ากว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มนุษย์ยังใช้เหตุผลเพื่อปรับปรุงตัวในการ
 ดำรงชีวิตให้เหมาะสม มนุษย์สร้างเครื่องมือนานาชนิด เพื่อใช้ในการดำรงชีพ แก้ปัญหาโดยใช้
 ประสบการณ์จากปัญหาในอดีตเป็นแนวทางเพื่ออนาคต ทั้งยังรู้จักสร้างสัญลักษณ์แทนคำพูด
 ใช้ภาษาในการสื่อความหมาย กำหนดบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตร่วมกัน มีวัฒนธรรมอันแสดงถึง
 ความเชื่อและพฤติกรรมของวิถีชีวิต และ ความได้เปรียบที่สำคัญของมนุษย์ พิจารณาจากลักษณะ
 และองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

๑. มีความสามารถในการเรียนรู้ได้อย่างมากมายผิดจากสัตว์ประเภทอื่นๆ
 ลักษณะนี้ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมได้ การเรียนรู้ของมนุษย์นั้นอาศัย
 ระบบสัญลักษณ์

๒. สามารถเดินได้เร็ว มีร่างกายตั้งตรงกับพื้นโลก ทำให้เคลื่อนไหวร่างกายได้
 รอบตัวและรวดเร็ว

๓. สามารถเดินได้เร็ว มีร่างกายตั้งตรงกับพื้นโลก ทำให้เคลื่อนไหวร่างกายได้
 รอบตัวและรวดเร็ว

๔. มีนิ้วมือที่จะช่วยทำหรือประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้อย่างละเอียด

^{๕๗} ณรงค์ เส้งประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์,
 ๒๕๓๘), หน้า ๔ - ๗.

๕. มีตาที่สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ดี มองเห็นได้ในระยะไกล และมองเห็นได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นดวงตายังตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมอีกด้วย

๖. มีอายุที่ยืนยาวกว่าสัตว์อื่นๆ ทำให้สามารถเรียนรู้ สะสมประสบการณ์ มีการถ่ายทอดกันได้มากกว่า และมีความสัมพันธ์กันหลายรุ่นหลายวัย

๗. โดยปกติแล้วมนุษย์เป็นสัตว์สังคม การดำรงชีวิตมีแนวโน้มว่าจำเป็นและชอบที่จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้โอกาสที่จะสะสมความรู้และประสบการณ์ดีกว่าอยู่เพียงคนเดียวในเยาว์วัยจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นในการเลี้ยงดู ในการตอบสนองความต้องการพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย และการอบรมเลี้ยงดู จะใช้เวลายาวนานกว่าของสัตว์ประเภทอื่นๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ การเลียนแบบ

๘. มนุษย์มีกิจกรรมทางเพศตั้งแต่วัยหนุ่มสาวจนถึงวัยชรา และโดยตลอดไม่มีเว้นช่วงเวลา ทำให้การอยู่รวมกันระหว่างชายและหญิงมีเสถียรภาพ และการวางแผนประชากรทำได้ดีกว่า

๙. มนุษย์สามารถเรียนรู้และมีความฉลาด รู้จักใช้เหตุและผลในการแก้ปัญหา และพัฒนาวัฒนธรรม

๑๐. มนุษย์มีเครื่องมือในการสื่อความหมายทำให้มีการติดต่อและสะสมถ่ายทอดวัฒนธรรมได้ดี

๑๑. มนุษย์ได้เปรียบกว่าสัตว์อื่นๆ เพราะกินอาหารได้มากชนิดทั้งพืชและสัตว์^{๕๘}
แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับองค์ประกอบของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา ท่านได้กล่าวไว้ ๔ อย่าง ดังนี้

๑) พระพุทธศาสนามองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งปัจจัยธรรมชาตินั้น

๒) ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

๓) มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ซึ่งเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาก็เพราะหลักการนี้ จริยธรรมจึงมีความหมายเกี่ยวกับการศึกษา เมื่อมนุษย์พัฒนาแล้วก็สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓ - ๑๕.

๔) ศักยภาพของการพัฒนา คือ การทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม กลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้^{๕๙}

สรุปว่า พระพุทธศาสนา มีแนวคิด เกี่ยวกับองค์ประกอบของมนุษย์ไม่แตกต่างจากมิติของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยให้ความสำคัญแก่นมนุษย์และองค์ประกอบว่า ขึ้นอยู่กับกรรม คือ การกระทำที่ส่งผลติดตัวมาแต่อดีต และให้รายละเอียดไว้อย่างมากมาย ในเรื่องของกรรม ซึ่งได้ให้รายละเอียดไว้แล้วในบทที่ผ่านมา

๔.๒.๒ วิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับความเสมอภาคของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

ความเสมอภาคเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ที่จะทำให้นุชนมีเสรีภาพ ความเสมอภาคทำให้นุชนมีความเท่าเทียมกัน แต่เมื่อมีการแบ่งงานกันทำ (division of labor) จึงเกิดมีการแบ่งเป็นชนชั้นวรรณะ เมื่อมองในแง่ความเป็นจริงตามธรรมชาติทุกคนมีความเสมอภาคกันในแง่ที่ว่าต่างก็เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อแต่ละคนทำอะไรลงไปก็ได้รับผลตามความเหมาะสมกับการกระทำโดยถ้วนหน้า ไม่เลือกว่าเป็นใครมาจากไหน ถ้าการที่คนเราเกิดมาแตกต่างกันถือว่าเป็นความไม่เสมอภาค ความไม่เสมอภาคนี้ก็เกิดมาจากผลของกรรมแต่ละบุคคล ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการที่ทุกคนอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกันโดยเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ความเสมอภาคประการสำคัญที่ทุกคนมี คือ

ความเสมอภาคในการที่พัฒนาตนไปสู่ความหลุดพ้น นอกจากนี้พระพุทธศาสนาก็คำนึงถึงความเสมอภาคในทางกฎหมายหรือทางวินัยด้วย เช่น ในการรับคนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่มีการจำกัดว่าเป็นชนชั้นวรรณะใด คนทุกชั้นวรรณะ เมื่อบวชแล้วเข้ามาเป็นพระภิกษุแล้วก็มี ความเท่าเทียมกัน การเคารพนับถือกันก็เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย ในแง่ธรรมมีการแสดงความเคารพคือการให้ความตระหนักและความสำคัญต่อกัน ให้เกียรติกัน ในพระวินัยมีกฎเกณฑ์ให้พระภิกษุสงฆ์แสดงความเคารพต่อกันตามลำดับพรรษา พระพุทธเจ้าประสูติในสกุลกษัตริย์ ซึ่งจัดเป็นอภิชนในครั้งนั้น แต่การดำเนินชีวิตและการบำเพ็ญกรณียกิจของพระองค์ก็เป็นแบบประชาธิปไตย เช่น ทุกๆ คนผู้ได้รับบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะมาจากตระกูลใดวรรณะใด ย่อมมีสิทธิเสมอกันทั้งสิ้น ในการประชุมสงฆ์เพื่อทำกิจการที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ หากภิกษุรูปใดเข้าประชุมไม่ได้ เพราะอาพาธเป็นต้น ภิกษุนั้นต้องให้ฉันท์ หรือบางกรณีวันเข้าพรรษาไม่ตรงกันให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ โดยฝ่ายเสียงข้างน้อยต้องอนุวัตตาม มียกเว้นกรณีพิเศษบางอย่าง ซึ่งต้องการความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ ประธานคณะสงฆ์โดยมากเลือกขึ้นจากพระเถระ

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๖ – ๑๖๔.

ผู้เป็นทีเคารพนับถือของภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนา^{๖๐}

พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า คนที่จะเป็นคนดีได้จริงๆ นั้นจำเป็นต้องประกอบไปด้วยการมีความรู้ (วิชา) และการประพฤติปฏิบัติที่ดีตามความรู้ (จรณะ-จริยธรรม) โดยมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาคอยหนุนมิให้เกิดความท้อแท้ ความประมาทในชีวิต เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่เกิดมาตามธรรมชาติเพื่อแก้ไข ปรับปรุงและกำจัดความไม่ดีทั้งหลาย วิธีการปฏิบัติที่ดีด้วยการประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมในศาสนา อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาแม้จะไม่ใช้ศาสนาประเภทเทวนิยมก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาก็มองรับว่า เทพเจ้ามีจริง โดยแบ่งเป็นเทพเจ้าหรือเทวดา ๓ จำพวก ได้แก่

- ๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ คือ พระมหากษัตริย์ ราชนี เจ้าชาย เจ้าหญิง
- ๒) อุบัติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาจริงๆ ในสรวงสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตตี^{๖๑}
- ๓) วิสสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหลายและมนุษย์ผู้มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ^{๖๒} ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^{๖๓} ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าหรือเทวดานี้ยังโยงไปถึงหลักสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด หลักกรรมของพระพุทธศาสนาได้อีกด้วย ดังนั้น ความคิดพื้นฐานของหลักพุทธธรรม คือ

- ๑) ทฤษฎีที่ว่าด้วยเจตน์จำนงเสรี (กิริยวาทะ) ซึ่งตรงกันข้ามกับการปฏิเสธเจตน์จำนงเสรี (อกิริยวาทะ)
- ๒) ทฤษฎีที่ว่าไม่มีปรโลกหรือชาติหน้า (อตถิ ปโร โลโก) ซึ่งตรงกันข้ามกับความเชื่อที่ว่าไม่มีชาติหน้าหรือโลกหน้า (นตถิ ปโร โลโก)
- ๓) ทฤษฎีที่ว่าความเป็นเหตุผลกันในทางศีลธรรมนั้นมีจริง (เหตุวาทะ) ซึ่งตรงข้ามกับความเชื่อที่ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีผลใดๆ ในทางศีลธรรม (อเหตุกวาทะ)

ทฤษฎีทั้ง ๓ นี้เองที่ทำให้ปัจเจกชนมีความรู้สึกรับผิดชอบในทางศีลธรรมทั้งต่อตนเองและต่อสังคมส่วนรวม^{๖๔}

^{๖๐} ประภัสสร บุญประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๗.

^{๖๒} ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๒๕๕.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๗๔-๗๕.

^{๖๔} เค. เอ็น. ชยติลเลเก, **หลักธรรมแนวพุทธ**, แปลโดย สุเชาวน์ พลอยชุม, หน้า ๙-๑๐.

พระพุทธศาสนายืนยันว่าโลกนี้มีจริง ผู้ที่ไม่เชื่อเรื่องโลกหน้า หรือเรื่องเกี่ยวกับบาปบุญ คุณโทษ นรก สวรรค์ และโอปปาติกะกำเนิด พระพุทธเจ้าทรงถือว่าเป็นคนมีฉันทิภูติ (อภิริยทิภูติ อเหตุกทิภูติ และนัตถิกทิภูติ) “พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายและสั่งสอนเฉพาะสิ่งที่จะนำมาใช้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริงได้ เกี่ยวข้องกับชีวิต การแก้ไขปัญหาชีวิต และการลงมือทำจริงๆ ไม่ทรงสนับสนุนการพยายามเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีครุ่นคิดและถกเถียงหาเหตุผลเกี่ยวกับปัญหาทางอภิปรัชญา”^{๖๕}

ความเสมอภาคและเสรีภาพของมนุษย์ในการประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรมจึงตั้งอยู่บน หลักการ ๕ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ ได้แก่ อนุปพพิกขา คือ

- ๑) ทานกขา เรื่องทาน การเสียสละสิ่งของ การกำจัดความตระหนี่หวงแหน
- ๒) สีลกขา เรื่องศีล การรู้จักควบคุมรักษาป้องกันกายวาจาของตนให้เรียบร้อย
- ๓) สัคคกขา เรื่องสวรรค์ การได้รับผลของการประกอบความดีที่ทำ
- ๔) กามาทีนวกขา เรื่องโทษของกามคุณทั้งหลาย เป็นการแสดงให้เห็นว่าแม้สวรรค์ที่ต้องการนั้นก็ยังเจอไปด้วยความทุกข์ มิได้มีความสุขอันยั่งยืน ควรพยายามให้ยิ่งขึ้นไปอีก
- ๕) เนกขัมมานิสังสกขา เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกามคุณทั้งหลาย^{๖๖}

แสดงให้เห็นถึงจุดหมายปลายทางของการประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมจนสามารถบรรลुหรือเข้าถึงความสุขที่สมบูรณ์ ไม่มีการเกิด แก่ เจ็บตายด้วยความทุกข์อีกต่อไป “ปกติพระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้ที่มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมได้ พระองค์ทรงแสดงอนุปพพิกขานี้ก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ ๔ เป็นการทำให้พร้อมที่จะรับดูผ้าที่ซักสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่างๆ ได้ดี”^{๖๗}

หลักพุทธธรรมทั้งหลาย ผู้ต้องการศึกษาและปฏิบัติจำต้องตั้งใจ มีสติปัญญาและมีความเพียรพยายามอย่างถูกต้องเต็มกำลังความสามารถโดยต้องยึดหลัก สัมมปธาน ความเพียรชอบ อันแสดงให้เห็นว่า การประพฤติปฏิบัติหลักพุทธธรรมนี้มีขอบเขตอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในใจ เป็นการรักษาขอบเขตความคิดอ่านของตนเอง
- ๒) ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นขอบเขตป้องกันรักษาความดีไว้
- ๓) ภาวนาปธาน เพียรพยายามให้กุศลเกิดขึ้นในจิต

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๕.

^{๖๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๗/๑๘๙-๑๙๐.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๙-๒๑๐.

๔) อนุรักษ์นาปธาน เพียรรักษาสัตว์ต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม^{๖๘}

แนวคิดนี้ส่งผลให้ทุกคนต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงกำลังสติปัญญาความสามารถของตน มิควรคิดหวังรอและสวดอ้อนวอนขอผลสำเร็จจากผู้บันดาลตามที่ต้องการ โดยไม่ลงมือทำกิจด้วยตนเอง ดังพระพุทธพจน์ว่า “ความเพียร ท่านทั้งหลายจะต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลาย เป็นแต่ผู้บอกหนทาง ให้เท่านั้น”^{๖๙}

การศึกษาและปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรมนี้ ผู้ปฏิบัติอย่างจริงจังและเด็ดเดี่ยวเอาแบบอย่างพระพุทธเจ้า ผู้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาช้านานถึง ๔ อสงไขยกับแสนกัป และเป็นความเพียรที่เด็ดเดี่ยวมาก ในคัมภีร์ที่จะสำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงตั้งพระทัยเด็ดเดี่ยวภายใต้ต้นโพธิ์ว่า “จงเหลืออยู่แต่หนึ่งเอ็นและกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด อิฐผลใดอันจะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้ว หยุดความเพียรจักไม่มีจิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถ่อมมันเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้เพียงนั้น”^{๗๐}

หลักพุทธธรรม มีความเสมอภาคและให้เสรีภาพแก่มนุษย์ในการกระทำความดี ละเว้นกรรมที่ไม่ดี เพื่อหลุดพ้นจากสังสารวัฏอันยาวนาน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย แม้ที่ได้มีแล้วในอดีตกาล..พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย แม้ที่ยังมีในอนาคตกาล แม้เราเองผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็เป็นกรรมวาท ตรัสหลักกรรม เป็นกิริยวาท ตรัสหลักการที่ต้องทำเอาเอง เป็นวิริยวาท ตรัสหลักความเพียร”^{๗๑} พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นถึงหลักพุทธธรรมว่ามีลักษณะและขอบเขตเป็นกรรมวาท เป็นกิริยวาท และเป็นวิริยวาท ซึ่งเป็นการบ่งชี้ให้เห็นลักษณะและขอบเขตของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่มีความแตกต่างจากความเชื่อแบบเดิมที่มุ่งเน้นแต่การทรมานกายและบำเรอความสุขทางกามคุณมากจนเกินพอดี กล่าวคือ “การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นในกามสุข หรือ กามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นที่สุดโต่งด้านหนึ่ง และการประกอบตนให้ลำบากเปล่า ด้วยการทรมานตน หรือ อัตตกิลมณานุโยค”^{๗๒} ซึ่งเป็นที่สุดโต่งอีกด้านหนึ่ง ขอบเขตของการดำเนินชีวิตทั้งสองอย่างนี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุน ไม่ทรงสรรเสริญและตรัสให้หลีกเลี่ยงเสีย เพราะไม่อาจจะทำให้ชีวิตได้พบสิ่งที่ดีที่สุดได้เลย แต่ทรงสอนให้ดำเนินชีวิตตาม

^{๖๘} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๗๓.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๒๗๙.

^{๗๐} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๑/๖๐-๖๑.

^{๗๑} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๘/๒๗๙.

^{๗๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๖.

หลักมัชฌิมาปฏิปทา ถือเป็นหลักการดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอควร คือ “ไม่ตึงและไม่หย่อนเกินไป ดังนั้น หลักการหรือคำสอนใดก็ตาม ที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา โดยมีได้มุ่งหมายและมีได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธศาสนา”^{๗๓} “พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์สนใจศึกษาเรื่องมนุษย์เป็นเรื่องสำคัญอันดับแรก และมนุษย์คนแรกที่ทุกคนควรศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ คือ ตัวเอง”^{๗๔}

หลักพุทธธรรมนี้แสดงให้เห็นถึงความเสมอภาคและเสรีภาพของมนุษย์เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับเรื่องทัศนคติของชีวิตมนุษย์ หลักธรรมชาตินมนุษย์ โดยเฉพาะเรื่องหลักกรรม หลักไตรลักษณ์ สังสารวัฏ เป็นต้น และไม่จำกัดเฉพาะมนุษย์ แต่รวมไปถึงสัตว์ดิรัจฉานด้วย พระพุทธศาสนายืนยันถึงความจริงแท้บนรากฐานเดียวกันภายใต้กฎเกณฑ์ที่แน่นอนเดียวกัน หลักกรรมดี กรรมชั่ว จึงมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนทั้งคนและสัตว์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นสากลของพระธรรมคำสอนซึ่งมีขอบข่ายครอบคลุมทั้งชีวิตมนุษย์และสัตว์ ลักษณะของขอบเขตพุทธธรรม ในประเด็นดังกล่าวนี้สามารถพิจารณาได้ ดังนี้

๑) มีความเสมอภาคแก่มวลมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ตามหลักพุทธธรรมถือว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีความเสมอภาคกันหมดในกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติของชีวิต กล่าวคือ ความเกิด แก่ เจ็บ และตาย ทุกคนมีสิทธิและความเสมอภาคเท่าเทียมกันในการประสบภาวะดังกล่าว แต่การจะหลบหลีกหรือการจะทำลายต้นตอของความทุกข์เหล่านั้น เป็นเรื่องของบุคคลแต่ละบุคคล มนุษย์เป็นเพียงสิ่งหนึ่งที่มีชีวิตในหลายๆ ชีวิต เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และต้องตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติของสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสิ่งปรุงแต่ง คือ เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้วก็ต้องแปรปรวนแตกดับไปในที่สุด ไม่ใช่อดตายตัวตนของผู้ใด มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายต่างก็ตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์^{๗๕} ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญความปฏิบัติผิดของคน ๒ จำพวก คือ คฤหัสถ์ ๑ บรรพชิต ๑ ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังกุศลธรรมที่นำออกให้สำเร็จก็ได้ เพราะการปฏิบัติผิดเป็นเหตุ ภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญความปฏิบัติชอบของคน ๒ จำพวก คือคฤหัสถ์ ๑ บรรพชิต ๑ ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมยังกุศลธรรมที่นำออกให้สำเร็จได้ เพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุ”^{๗๖}

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑.

^{๗๔} สุขาวรี พลอยชุม, **พุทธปรัชญาในสุตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๒.

^{๗๕} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๖.

^{๗๖} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๘๕/๖๕.

(๒) เรื่องวรรณะหรือเรื่องเพศไม่มีความสำคัญเท่ากับการประพฤติปฏิบัติ หากชายและหญิงต่างได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติตนตามขั้นตอนของหลักการทางพระพุทธศาสนาสามารถบรรลุธรรมตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสุดได้เช่นกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ทางนั้นชื่อว่าเส้นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดังประกอบด้วยล้อ คือ ธรรม หิริเป็นฝาของรถนั้นสติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรากล่าวธรรมมีสัมมาทิฐินำหน้าว่าเป็นสารถิ ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เขา (ย่อมไป) ในสำนักพระนิพพานด้วยยานนี้แหละ”^{๗๗} และเราผู้ชื่อว่ามุตตาเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยดี ด้วยการหลุดพ้นจากความค่อม ๓ อย่าง คือ “ค่อมเพราะครก ๑ ค่อมเพราะสาก ๑ ค่อมเพราะสามี ๑ และเป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากความเกิดและความตาย ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว”^{๗๘}

(๓) ไม่มีเรื่องวรรณะทั้ง ๔ หรือฐานะความเป็นอยู่เข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือไม่ถือว่าใครเกิดในวรรณะดีแล้ว ชีวิตก็ย่อมดีตาม เพราะพระพุทธศาสนาถือเอากรรม คือ การกระทำเท่านั้นตัดสินว่าดีหรือไม่ดี ดังพระพุทธพจน์ว่า

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ตามที่ปรากฏอยู่แล คือ นางพราหมณ์ทั้งหลายของพวกพราหมณ์ มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกกินนมอยู่บ้าง อันที่จริง พวกพราหมณ์เหล่านั้น ก็ล้วนแต่เกิดจากช่องคลอดของนาง พราหมณ์ทั้งนั้น พวกกันอวดอ้างอย่างนี้ว่า พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นเลวทราม พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พราหมณ์พวกเดียวบริสุทธิ์ พวกอื่นนอกจากพราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ พวกพราหมณ์เป็นบุตรเกิดจากอุระ เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม พรหมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพรหม เขาเหล่านั้นกล่าวต่อพรหมและพูดเท็จ ก็จะประสบแต่บาปเป็นอันมาก”^{๗๙} และว่า “วาเสฏฐะและภารทวาชะเรื่องของสัตว์เหล่านี้จะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกัน ก็เพราะกรรมเท่านั้น นอกจากกรรมหาไม่มี ดูก่อนว่าเสฏฐะและภารทวาชะ ความจริงกรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในที่ประชุมทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า”^{๘๐}

(๔) ทั้งมนุษย์และสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฎมาตรฐานเดียวกัน เพราะมีองค์ประกอบแห่งชีวิตเหมือนกัน กล่าวคือ ล้วนเกิดมาภายใต้หลักกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๔/๓๖.

^{๗๘} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๑๒/๓๘๔.

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑/๖๑-๒.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๗๓.

“อริยสาวกนั้น ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่าไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึงจักทำกรรมใด ดีหรือชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวง บรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีกรรมเป็นของตน เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนืองๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพอบรม ทำให้มากซึ่ง มรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป”^{๘๑}

(๕) ทั้งมนุษย์และสัตว์สามารถทำความดี ความชั่วได้เหมือนกัน ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงแนวพุทธธรรมว่ามีขอบเขตครอบคลุมไปถึงสัตว์ด้วย ดังเนื้อความว่า “พระยาช้างนั้น หลีกออกจากโขลงแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ควงไม้ภักทสาละ ในราวป่ารักขิตวัน ณ ป่าปาลิไลย ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ได้ยินว่าพระยาช้างนั้นกระทำประเทศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในรักขิตวันนั้นให้ปราศจากของเขียว และเข้าไปตั่งน้ำฉันทน้ำใช้ไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคด้วย”^{๘๒} ลำดับนั้นแลพระผู้มีพระภาคทรงทราบความสังคายนาของพระองค์ และทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของพระยาช้างนั้นด้วยพระหฤทัยแล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่าจิตของพระยาช้างผู้มีงาเช่นกับงอนรณนี้ย่อมสมกับจิตที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะพระพุทธเจ้า พระองค์เดียว ทรงยินดีอยู่ในป่า”^{๘๓}

(๖) ผลที่เกิดจากการกระทำของทั้งมนุษย์และสัตว์มีสภาพ มีเหตุและมีผลเช่นเดียวกัน ทั้งทางดี-ทางชั่ว และเสวยผลกรรมของตนได้ เช่น “วานรนั้นตกลงที่ปลายตออันหนึ่ง มีตัวอันปลายตอแทงแล้ว มีจิตเสื่อมใส ทำกาล-กิริยาแล้ว เกิดในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ ในภพดาวดิงส์ มีนางอัสรพินหนึ่งเป็นบริวาร”^{๘๔} ช้างนั้นยินร้องไห้ อยู่ในที่นั้น “ครั้นเมื่อพระศาสดาทรงละคลองจักษุไป มีหัวใจแตกทำกาลแล้วเกิดในท่ามกลางนางเทพอัสรพินหนึ่ง ในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ ในภพดาวดิงส์ เพราะความเสื่อมใสในพระศาสดา เป็นเทพบุตรนามว่าปาริเลยยกเทพบุตร”^{๘๕} “สุนัขนั้น ครั้นได้ทำกาลแล้ว บังเกิดในภพช็อดดาวดิงส์ เพราะความที่ตนนั้นเป็นสัตว์มีทิสฺตรัง ไม่คด เสวยสมบัติ

^{๘๑} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๘๕.

^{๘๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๕.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

ใหญ่ มีพันแห่งนางอัปสรเป็นบริวารเป็นเทพบุตรชื่อว่าโฆสกะ”^{๘๖} นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสอันจะเป็นไปได้ที่วิบาก (ผล) ของกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้นให้ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ฐานะนั้นย่อมไม่มี ฐานะนั้นมีอยู่ที่วิบาก (ผล) ของกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้นให้ไม่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ฐานะนั้นมีอยู่ นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสอันจะเป็นไปได้ที่วิบาก (ผล) ของกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้นให้น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ฐานะนั้นย่อมไม่มี ก็แต่ว่าฐานะนั้นมีอยู่ที่วิบาก คือ “ผลของกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้นให้ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ฐานะนั้นมีอยู่”^{๘๗}

(๗) พระพุทธศาสนาให้โอกาสคนที่หลงผิดกระทำความชั่วด้วยความโลภความโกรธ ความหลงกลับตัวกระทำความดีเสมอ แต่ผล (วิบาก) ของกรรมชั่วที่ตนได้ก่อไว้นั้นไม่สามารถลบล้างได้ ดังเช่น พระองค์ลิลิตละคร ผู้เคยปลงชีวิตของผู้คนมากมายในคราวเป็นคฤหบดี ดังคำอุทานของพระองค์ลิลิตละครว่า “ผู้ใด เมื่อก่อนประมาท ภายหลังผู้นั้นไม่ประมาท เขาย่อมยังโลกนี้ให้สว่างดุจดั่งพระจันทร์ซึ่งพ้นแล้วจากเมฆหมอก ฉะนั้น ผู้ใดทำกรรมอันเป็นบาปแล้วย่อมปิดเสียได้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมยังโลกนี้ให้สว่าง ดุจดั่งพระจันทร์วันเพ็ญซึ่งพ้นแล้วจากเมฆหมอก”^{๘๘}

สรุปว่า หลักพุทธธรรมที่พระองค์ทรงนำมาประกาศให้เวไนยสัตว์รับรู้ ศึกษาและปฏิบัติตามได้เป็นอย่างดี และยังเป็นการแสดงถึงศรัทธาความเชื่อมั่น ที่มีต่อพระพุทธเจ้าได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนนั้นล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์ของมนุษย์เองทั้งสิ้นด้วยทรงอาศัยความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง ไม่ว่าจะเป็นระยะหนทางจะไกลกันดารแค่ไหน พระพุทธองค์ก็จะเสด็จดำเนินไปตรัสสอน พระพุทธเจ้าทรงถือเอาความดีงามแห่งชีวิตจิตใจและผลประโยชน์ของมนุษย์ที่จะได้รับเป็นหลักพระพุทธศาสนาสอนหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ สายกลาง โดยแบ่งเป็น ๒ ภาค ได้แก่

๑) ภาคโลกียธรรม ได้แก่ คำสอนที่จะอำนวยการสันติสุขอย่างโลกียวิสัยมีหลักธรรมการเมือง จริยศาสตร์สังคม ธรรมะว่าด้วยการปกครองธรรมะว่าด้วยการเศรษฐกิจ ธรรมะในการครองชีพ วิธีครองรัก จิตวิทยา ชีววิทยา ตรรกวิทยา อักษรศาสตร์ กวีนิพนธ์ เป็นต้น

๒) ภาคโลกุตระธรรม ได้แก่ คำสอนที่จะอำนวยการสันติสุขถาวรชนิดที่พ้นจากโลกียวิสัยมีหลักอริยสัจ ๔ คำสอนนี้ สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติตามหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทุกชนิด^{๘๙}

^{๘๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖.

^{๘๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗-๒๘/๑๓๘-๑๔๐.

^{๘๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๓๔/๓๖๕.

^{๘๙} เสถียร โพธิ์นันทะ, เมธีตะวันออก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนามีคำสอนอันสมบูรณ์ทุกด้านอย่างนี้ พระพุทธศาสนาจึงครอบงำศาสนาปรัชญาทั้งปวง ขอให้เราจงมาศึกษาพระพุทธศาสนาให้ถ่องแท้เถิด แล้วท่านจะประจักษ์คำตอบที่ไขความสว่างของชีวิตตลอดทั้งสัจจะความจริงของชีวิต และโลกด้วยว่ามีอยู่เป็นฉันทิใดหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีขอบเขตที่ชัดเจนทั้งในด้านการกระทำ ผลของการกระทำ มีความเสมอภาคต่อเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ใครทำกรรมอย่างไร ก็ย่อมได้รับผลอย่างนั้น ไม่มียกเว้นว่าผู้นั้นเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร ทุกคนมีกรรมเท่านั้นเป็นตัวกรรมกำหนด

๔.๒.๓ วิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับเสรีภาพในพระพุทธศาสนา

แนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเป็นการสื่อแสดงให้เห็นถึงหลักคำสอนที่สนับสนุนเสรีภาพของบุคคล แสดงการรู้เท่าทันต่อโลกในสมัยนิยมได้อย่างมีความหมาย ตามปรากฏการณ์ธรรมต่างๆ เป็นคำสอนที่ควรค่าแก่การนำมาพิสูจน์ในแง่ของการประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหลักคำสอนที่มุ่งส่งเสริมเสรีภาพและการใช้เสรีภาพของบุคคล คือ เสรีภาพและความหมาย หลักการส่งเสริมเสรีภาพ ตามศักยภาพของบุคคล ความสามารถในการกระทำ และจุดมุ่งหมายของบุคคล ในมิติของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาที่เป็นพุทธศาสตร์ (Buddhist science) ไม่ได้มีส่วนใดส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ต่างๆ เช่น เทววิทยา เสรีภาพมีความหมายตามรูปศัพท์ในพระพุทธศาสนา ที่สะท้อนให้เห็นว่า “พระพุทธศาสนา มีศัพท์สำคัญทางศาสนาหลายคำที่สามารถนำมาสนับสนุนอธิบายถึงความสำคัญของเสรีภาพ ในด้านความหมาย เช่น “นิพพาน ความดับ หรือ วิมุตติ ความหลุดพ้น”^{๙๐} เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เพื่อความพอเหมาะแก่การศึกษาแนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพระพุทธศาสนา ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งกล่าวถึงเสรีภาพในความหมายของคำว่า เพราะวิมุตติเป็นคำที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง และในมุมหนึ่งถือได้ว่า “วิมุตติคือไฉนของนิพพาน”^{๙๑} เพื่อความเข้าใจในเชิงประจักษ์ จะกล่าวถึงความหมายของวิมุตติว่า เป็นเสรีภาพตามคุณลักษณะ ๒ ประการ ได้แก่

๑. วิมุตติคือเสรีภาพ ในความหมายที่ครอบคลุมการตัดสินใจเลือก คิด พุด ทำในชั้นโลกียวิสัยสำหรับบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับการน้อมจิตไป ในอธิมุตติหรือการตัดสินใจเลือกที่จะคิด พุด ทำในสิ่งใดสิ่งหนึ่งและมีเสรีภาพจากสิ่งรบกวนอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการกระทำในขณะนั้นๆ เช่น ความหลุดพ้นเป็นอิสระด้วยอำนาจแห่งความรักความปรารถนาดี “เมตตา เจโตวิมุตติ”^{๙๒} เป็นเหตุให้มีเสรีภาพจากความพยายาบท เป็นต้น

^{๙๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐๙.

^{๙๑} ที.ปาฎิ. (ไทย) ๑๑/๔๒๘/๒๖๒.

๒. วิมุตติคือเสรีภาพ ในความหมายที่ครอบคลุมการเข้าถึงในชั้นโลกุตตรวิสัย (เหนือกว่าเสรีภาพของบุคคลทั่วไป) ซึ่งเกี่ยวกับการเข้าถึงคุณธรรมชั้น อุดมคติ หรือความเป็นเสรีชน เช่น “เสรีภาพทางใจ คือ เจโตวิมุตติ และเสรีภาพทางปัญญา คือ ปัญญาวิมุตติ”^{๙๒}

แนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพตามความหมายทางภาษา ประจักษ์ได้ว่า วิมุตติเป็นศัพท์สำคัญที่ใช้แสดงถึงลักษณะของนิพพานหรือภาวะของผู้เข้าถึง (ผู้บรรลุนิพพาน) ในขณะเดียวกันวิมุตติยังเป็นคำที่ใช้ตรงกันกับคำว่าเสรีภาพในแง่ของความหมาย เพราะวิมุตติ หมายถึง “ความหลุดพ้นเป็นอิสระ หรือเป็นเสรีภาพ” ส่วนเสรีภาพ หมายถึง “สภาพความเป็นใหญ่หรือความเป็นอิสระ” และเป็นคำที่ใช้ตรงกันกับภาษาอังกฤษว่า “Freedom” ในความหมายว่า ความมีอิสรภาพ (Independence) ความเป็นอิสระจากสิ่งไม่พึงประสงค์ทั้งปวง (อนิภูตรมณ) ความเป็นไท สิทธิเสรีภาพในการกระทำตามความต้องการ (Being to do whatever you want) เป็นต้น ซึ่งจากคำศัพท์และความหมายตามที่ได้กล่าวมา จึงสามารถอนุมานคร่าวๆ เข้าได้กับคำว่า “วิมุตติ”^{๙๓} ด้วยเหตุนี้ วิมุตติจึงเป็นเสรีภาพที่รวมเอาความหลุดในทุกระดับ เช่น เสรีภาพในระดับทั่วไป (โลกียวิมุตติ) ระดับที่สูงขึ้นและสูงสุด (โลกุตตรวิมุตติ) แต่ทั้งหมดรวมเรียกว่า วิมุตติ เป็นความหลุดพ้น (Liberation) อย่างเดียวกัน ดังพุทธพจน์ว่า “วิมุตติรสคือรสแห่งความหลุดพ้น หรือ รสแห่งเสรีภาพเช่นเดียวกันกับมหาสมุทรที่มีรสเดียวคือรสเค็ม”^{๙๔}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการมีเสรีภาพ ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่า “เสรีภาพคือแนวความคิดที่เกี่ยวกับการกระทำโดยตรง และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับเสรีภาพของบุคคลตามแนวพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง และที่สำคัญยังสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ย้ำถึงการประพฤติปฏิบัติของการกระทำ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑. การกระทำทางกายคือ เสรีภาพในการทำที่ไม่ถูกบังคับ ไม่ถูกจำกัด ไม่ถูกลดฐานะ เช่น เป็นทาส ติดคุกแต่สามารถกระทำได้โดยปลอดจากอุปสรรคเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องกระทำด้วยตัวเอง ด้วยเหตุนี้ การกระทำจึงเป็นจึงหนึ่งของเสรีภาพ และเป็นหลักสำคัญที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพระพุทธศาสนาได้อย่างตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตามเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ในที่นี้ผู้วิจัยจะมุ่งกล่าวถึงเสรีภาพตามความหมายของการกระทำ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑) การกระทำทางกาย คือ เสรีภาพในการทำที่ไม่ถูกบังคับ ไม่ถูกจำกัด ไม่ถูกลดฐานะ เช่น เป็นทาส ติดคุก แต่สามารถกระทำได้โดยปลอดจากอุปสรรค

^{๙๒} ม.มุล. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๓๗๗.

^{๙๓} วินย.มหา. (ไทย) ๔/๙๘/๙๙; ที. ปาฏิ. ๑๑/๔๒๐/๒๐๖.

^{๙๔} วินย.จุล. (ไทย) ๗/๕๑๒/๒๐๓.

๒) การกระทำทางวาจา คือ เสรีภาพในการพูดที่ไม่ติดขัด อันมีสาเหตุมาจากเงื่อนไขต่างๆ แต่สามารถพูดได้ สามารถดำเนินคดีเงินสิ่งที่ไม่ดี ไม่งามของบุคคลอื่นได้อย่างสร้างสรรค์

๓) การกระทำทางใจ คือ เสรีภาพในการคิดที่ไม่ถูกครอบงำด้านความคิดความเห็น แต่สามารถคิดเห็นได้ด้วยตนเอง เช่น สามารถพิจารณา ทบทวนก่อนทำ ก่อนพูด^{๔๕}

เสรีภาพของบุคคลตามแนวพระพุทธศาสนา นอกจากจะพิจารณาได้จากคำสอนที่ส่งเสริมการกระทำแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญยิ่งกับการกระทำใดๆ ก็ตามที่เกิดจากภาวะทางกาย วาจา ใจ ที่พระพุทธศาสนามองว่า บุคคลคือผู้กระทำและการกระทำก็เป็นสิ่งไม่ร้ายผล เมื่อเป็นเช่นนี้ เสรีภาพจึงเป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการเข้าถึง หรือความสัมพันธ์อันเกิดจากวิมุตติ ความหลุดพ้นเป็นอิสระ อันเกิดจากการกระทำ (เสรีภาพ หรือกรรมวาจา) ความสามารถในการทำ (การใช้เสรีภาพ หรือกิริยวาตะ) และความสัมพันธ์ที่เกิดจากการใช้เสรีภาพด้วยเพียรพยายาม (วิริยวาตะ) ซึ่งการใช้เสรีภาพดังกล่าวพระพุทธศาสนารับรองว่า ย่อมทำให้บุคคลสามารถเข้าถึงเสรีภาพได้จริงในชีวิตอย่างแน่นอน นั่นก็หมายความว่า บุคคลสามารถเข้าถึงเสรีภาพตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา อันมีความหมายตามการเข้าถึงเป็นลำดับ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑) เสรีภาพในความหมายแห่งมรรค คือ การหลุดพ้น เป็นความหมายเสรีภาพที่มีกิริยาที่หลุดพ้นออกมาได้จากเครื่องผูกมัดต่างๆ ตามลำดับ เมื่อพิจารณาจากความหมายในข้อนี้หมายเอาปัจเจกชนผู้ดำเนินตนอย่างมีเสรีภาพเพื่อควมมีเสรีภาพ และรวมถึงอาการที่เป็นไปในขณะหลุดพ้นด้วย

๒) เสรีภาพในความหมายแห่งผล คือ ความเป็นผู้หลุดพ้น เป็นความหมายของเสรีภาพที่สามารถพิจารณาได้ว่า บุคคลเมื่อหลุดพ้นออกมาได้ นั่นก็หมายความว่า เสรีภาพตามความหมายข้อนี้ เป็นความหมายที่ตรงจุดมากที่สุด เพราะในข้อนี้ หมายถึง พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

๓) เสรีภาพในความหมายแห่งนิพพาน คือ ความหลุดพ้นที่เป็นสภาวะเป็นความหมายของเสรีภาพที่เน้นถึงภาวะของผู้เข้าถึงว่า บุคคลสามารถรู้สึกได้เองในภาวะอันนี้ เช่น ความสุขสบาย ความปลอดโปร่งโล่งใจ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังหมายถึงสภาวะที่ผู้กำลังดำเนินตนเพื่อเข้าถึงสามารถสัมผัสได้ด้วยการกำหนดเป็นอารมณ์ เช่น การนึกคิด การห่วงเหินยว ด้วยการกำหนดเอา เช่น การรวบรวมสมาธิ^{๔๖}

สรุปว่า พระพุทธศาสนา มีการส่งเสริมการพัฒนาความคิดความเชื่อหรือเจตจำนงเสรี (Freewill) เพื่อสร้างความพอเหมาะให้แก่ตนในด้านต่างๆ กล่าวคือ กายกรรม วาจากรรม และ

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐๘.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๙.

มโนกรรม เพราะหลักคำสอนทั้งปวงก็สะท้อนให้เห็นว่า เป็นปรากฏการณ์ที่มุ่งสนับสนุนความสำคัญ
ของทั้งสาม เพราะความกลมกลืนที่พอเหมาะในส่วนทั้งสามคือสิ่งที่หมายถึงเสรีภาพโดยธรรม ดังพุทธ
พจน์ว่า “บุคคลตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ ไม่ได้ทำชั่วทางกาย อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก
เป็นมีศรัทธา เป็นผู้อ่อนโยน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรม”^{๙๗} นอกจากนี้
ยังอำนวยความสะดวกไปในทางที่ดีได้อย่างพอเหมาะเป็นเสรีภาพที่ไม่ก้าวก่ายสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล
เพราะทุกๆ ชีวิตมีสิทธิ์อย่างเต็มที่ในการคิด การเชื่อ การพูดและทำ อย่างไรก็ตาม เพื่อปกป้องกันความ
งมงายและเพื่อป้องกันความไร้เหตุผลที่จะพึงมีพึงเกิดได้จากการคิด พูด และทำ พระพุทธศาสนา
จึงมีหลักคำสอนที่มุ่งปลูกจิตสำนึกของบุคคลชื่อตรงและคงที่ดังพุทธพจน์ว่า “ท่านทั้งหลายได้โปรด
พิจารณาให้รู้ให้เห็นด้วยตนเองเสียก่อนว่า สิ่งเหล่านี้เป็นความชั่ว มีโทษ ผู้รู้ดีเตือน หากใครปักใจถือ
ปฏิบัติแล้วเป็นไปเพื่อคลายประโยชน์เพื่อทุกข์ ท่านทั้งหลายจงละเว้นสิ่งเหล่านั้นเสีย”^{๙๘}
พระพุทธศาสนาไม่ได้ส่งเสริมให้บุคคลปักกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เน้นให้บุคคลพิจารณา ทบทวนให้เห็น
ด้วยตัวเองว่า อารมณ์นั้นๆ ควรค่าแก่การเชื่อหรือควรละ เมื่อเป็นเช่นนี้ การกระทำต่างๆ ในลักษณะ
ดังกล่าว เท่ากับว่า เป็นหลักสำคัญด้านการส่งเสริมเสรีภาพทางใจ นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางสำคัญที่
ช่วยให้มนุษย์สามารถเล็งเห็นคุณค่าของตนเองได้ด้วย เพราะพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาทั้ง
ในทางไม่ดีและดี ถือได้ว่า เป็นไปตามอำนาจของความคิดความเชื่อ แต่ความคิดความเชื่อบางอย่าง
อาจไม่เหมาะหรือไม่ถูกต้องก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ หลักส่งเสริมเสรีภาพทางใจที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึง
ความกลมกลืนกันระหว่างความคิด ความเชื่อ ที่เป็นสื่อไปสู่ปัญญา ได้จึงเป็นหลัก คำสอนที่สามารถ
พิจารณาได้จากหลักหลักกาลามสูตร หรือ เกสปุตตสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ย้ำถึงความพอเหมาะแก่การใช้
ความคิดความเชื่อที่เป็นส่วนตัวบนพื้นฐานของความไม่งมงาย ดังมีใจความว่า “อย่าเชื่อในสิ่งที่เคย
ได้ฟังมา คำที่ถือสืบทอดกันมาข่าวลือ ตำรา สุ่มเดาเอาเอง คาดคะเน นึกคิดตามอาการ ตรงกับ
ความคิดของตน ผู้พูดน่าเชื่อถือและผู้พูดเป็นครูของตน”^{๙๙}

๔.๒.๔ วิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับศักยภาพของมนุษย์ต่อการบรรลุธรรมใน พระพุทธศาสนา

ตามทัศนะพระพุทธศาสนา ถือว่ามนุษย์ทุกคน ทุกเผ่าพันธุ์ ทุกเชื้อชาติและ
ศาสนาเข้าสู่ความเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว ภายใต้พระธรรมวินัยที่ทุกคนต้องปฏิบัติเหมือนกัน จึง
ได้รับความนิยมนิยมชอบ ศรัทธา เลื่อมใสของทุกคน จนมีชื่อเสียงระบือไปทั่วชมพูทวีป สังคมสงฆ์ที่

^{๙๗} อด. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๐/๒๒๕ – ๒๓๒.

^{๙๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๕๙.

^{๙๙} อด. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๐/๒๒๕–๒๓๒.

พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมาจึงเปรียบเสมือนมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาล เป็นที่รองรับน้ำจากแม่น้ำสายสำคัญน้อยใหญ่จำนวนมากที่ไหลบ่าลงสู่มหาสมุทรนั่นเอง อีกทั้งยังเป็นทางเลือกใหม่สำหรับชนชั้นล่างที่ถูกกดขี่และลิดรอนสิทธิเสรีภาพจากลัทธิ ศาสนาที่จำกัดหรือกีดกันชนชั้นวรรณะอย่างรุนแรง จนหาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ยากยิ่ง “พระพุทธศาสนามีระบบคำสอนแบบอเทวนิยม (Atheism) กล่าวคือ ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้าผู้สร้าง ผู้เป็นใหญ่ (God) ซึ่งมีอำนาจบันดาลให้เกิดสรรพสิ่ง”^{๑๐๐} ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจึงประกอบไปด้วยความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อมั่นที่ถูกต้อง ๔ ประการ เท่านั้น ได้แก่

๑) กรรมศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อมั่นในกรรมว่ามีอยู่จริง เช่น เชื่อว่าหากปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ชีวิตจะพบแต่ความสุขตลอดไป

๒) วิบากศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อมั่นในผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำว่ามีจริงเช่น เชื่อว่า ความสุขหรือความทุกข์นั้นสามารถเลือกกระทำได้ หากต้องการผลเช่นนั้น

๓) กรรมสกตาศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อว่าคนสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเองจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรม

๔) ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อในปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ตรัสรู้ดี ตรัสรู้ชอบจริง พระธรรมคำสอนของพระองค์สามารถช่วยให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้จริง^{๑๐๑}

ศรัทธา ๔ อย่างนี้มีมาในพระบาลีเฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียว ว่า โดยใจความศรัทธา ๓ ข้อ ตันย่อมรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด เพราะว่า “เมื่อเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตก็ต้องเชื่อ คำสั่งสอนของพระตถาคตคำสั่งสอนของพระตถาคตก็แสดงกรรมแสดงวิบาก คือ ผล และแสดงว่าทั้งกรรมทั้งวิบากก็รวมลงที่บุคคลขณะนั้น ความเชื่อทั้ง ๔ ประการนั้น”^{๑๐๒} ไม่ใช่ความเชื่อมั่นที่มลายไร้สาระ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้เหตุผลแก่ศาสนิกชนของพระองค์เสมอ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีหน้าซุมด้วยน้ำตา ร้องไห้อย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี บุคคลอันปิติโสมนัสเข้าถึงแล้ว ย่อมเสพผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วเป็น

^{๑๐๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

^{๑๐๑} อ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

^{๑๐๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

ดี คนพาลย่อมสำคัญบาปประดุจน้ำหวาน ตลอดกาลที่บาปยังไม่ให้ผล แต่บาปให้ผลเมื่อใดคนพาลย่อมเข้าถึงทุกขเมื่อนั้น”^{๑๐๓}

พระพุทธศาสนาแยกหลักคำสอนเกี่ยวกับความเชื่อออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) เชื่อตามคำเขาก่อนแล้ว ได้ฟังก็เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความรู้นั้นเรียกว่า สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดแต่การฟัง ท่านจัดว่าเป็นอริโมกข์ คือ น้อมใจเชื่อไป ความเชื่อเช่นนี้ไม่เป็น ศรัทธาแท้เรียกว่า “อริโมกข์ คือ น้อมใจเชื่อไป”

๒) พิจารณาด้วยตัวเอง ด้วยเหตุผลจนเห็นจริงเกิดความรู้ขึ้น ความรู้นั้นเรียกว่า จินตมยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิด ความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากจินตมยปัญญา เป็นความเชื่อ แต่ยังไม่แน่ว ไม่มั่นคง ความเชื่อเช่นนี้จึงเป็น “จลศรัทธา ความเชื่อที่หวั่นไหวได้”

๓) ภาวนา การทำให้มี ให้เป็น ให้เกิดขึ้น และเกิดความรู้ขึ้นตามที่ทำให้มี ให้เป็น เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จเพราะภาวนา ดังนั้น ศรัทธา ความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากภาวนามยปัญญานี้จึงเป็น “อจลศรัทธา ความเชื่อที่ถูกต้อง ชัดเจนและแน่นอน ไม่หวั่นไหว”^{๑๐๔}

ศรัทธาในทัศนะพระพุทธศาสนาจึงมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

๑) อมุลิกาศรัทธา ความเชื่อที่ไม่มีมูล คือ ไม่มีเหตุผล หมายความว่าเห็นอะไรไม่ได้ คิดไม่ได้พิจารณาก็โง่ใจเชื่อตามไป จนกลายเป็นความเชื่ออย่างมงายในที่สุด

๒) อาการวิตศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล คือ มีปัญญาประกอบ รู้เข้าใจเหตุผลตาม เหตุปัจจัย ศรัทธานี้จะมากขึ้นจนถึงระดับสูงสุดเรียกว่า อจลศรัทธา คือ ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว^{๑๐๕}

ความเชื่อนั้น เมื่อแยกออกโดยถือเอาลักษณะการเกิดมี ๒ ประเภท ดังนี้

(๑) ความเชื่อที่เกิดก่อนการรู้แจ้ง เรียกว่า ศรัทธา

(๒) ความเชื่อที่เกิดภายหลังการรู้แจ้ง เรียกว่า ปัญญา^{๑๐๖}

เมื่อบุคคลมีศรัทธาความเชื่ออย่างมั่นคงแล้ว ก็จะละกรรมชั่วต่างๆ ด้วยกาย วาจา และใจ กระทำแต่กุศลวิบาก คือ ผลอันดีก็จะเกิดมีแก่ผู้นั้นมิได้ขาดสาย ประสพสุขยิ่งๆ ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า ศรัทธา ความเชื่อ จึงเป็นองค์ธรรมที่เกื้อกูลต่อหลักธรรมทุกระดับชั้นในพระพุทธศาสนา และศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีปัญหาเกี่ยวกับไว้ด้วยเสมอ ในที่ใดได้

^{๑๐๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๖-๑๗.

^{๑๐๔} พ.ร.บ. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๑.

^{๑๐๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขที่แท้จริง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๘-๙.

^{๑๐๖} ชัยวัฒน์ อุตพัฒน, ญาณวิทยา, หน้า ๒๔๔.

กล่าวถึงศรัทธาเป็นเบื้องต้นแล้วจะต้องกล่าวถึงปัญญากำกับไว้ด้วย จึงเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วย เหตุผล เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย และเพื่อการเกิดขึ้นแห่งปัญญา ประโยชน์อะไรใน ระดับใดก็ตามที่บุคคลต้องการ จำต้องอาศัยศรัทธาความเชื่อมั่นเป็นฐานให้เกิดขึ้นทั้งนั้น เมื่อกล่าว โดยภาพรวมแล้ว พื้นฐานทางหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ย่อมมีความเกี่ยวเนื่องกับหลักคำสอน หลักๆ เช่น หลักสังสารวัฏ หลักปัจจุสมุปบาท หลักไตรลักษณ์ รวมถึงเป้าหมายสูงสุดคือ การบรรลุ นิพพาน การที่ผู้คนในวาระ ๔ จะสามารถศึกษาและปฏิบัติตนไปตามลำดับจากขั้นต่ำสุดไปสู่ขั้น สูงสุดไปตามหลักพุทธธรรมได้นั้น มิได้กระทำได้ง่าย และไม่ได้ขึ้นอยู่กับเรื่องเพศ วรณะ ฐานะทาง สังคมอะไรๆ ทั้งสิ้น ดังบทสรรเสริญพระธรรมคุณ ๖ ประการที่ว่า

๑) สุวาสุตา โภควตา ธมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว

๒) สันทิฏฐิโก อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง

๓) อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ศึกษาปฏิบัติเวลาไหน ก็ย่อมเกิดผลเวลานั้น

๔) เอหิพัสสิโก ควรเรียกให้ดู พิสูจน์ด้วยตนเอง

๕) โอบนยิโก ควรน้อมเข้ามาในใจของตน

๖) ปัจจตต เวทิตัพโพ วิญญูหิ อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตน^{๑๐๗}

พระธรรมคุณทั้ง ๖ ประการนี้ ล้วนรวมอยู่ในหลักศรัทธา ความเชื่อ ๔ ประการตามที่ กล่าวมาแล้ว ดังนั้น การประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนสามารถเลือก ปฏิบัติได้ ซึ่งเป็นความเสมอภาคเท่าเทียมกัน เพราะโดยทั่วไป สภาวะแห่งความทุกข์และความสุขนั้น มิให้ได้เห็นอยู่แล้วตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ด้วยการโอบนยิโก น้อมเข้ามา อกาลิโก มีอยู่ ตลอดเวลา สันทิฏฐิโก ปฏิบัติเองก็ย่อมได้รับผลเอง ซึ่งเป็นเรื่องปัจจัยตั้ง คือ รู้แจ้งได้ด้วยตัวเอง ไม่มีการบังคับให้เกิดศรัทธาหรือเกิดความเชื่อถือ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการให้อิสระแก่มวลมนุษย์อย่างมาก ในการที่จะมาทดลองดูให้เห็นประจักษ์แจ้งด้วยตัวเอง (เอหิพัสสิโก) พระพุทธศาสนาจึงมีแนวทางเป็น ของตัวเองแตกต่างจากสำนักลัทธิปรัชญาและศาสนาอื่นๆ ก็ตรงที่มีแนวทางมุ่งไปค้นหาความจริง (สัจธรรม) ของชีวิตแล้วสอนให้ค้นหาความจริงด้วยตนเองโดยไม่ให้ด่วนเชื่อถือ แต่ให้ลงมือปฏิบัติให้รู้ แจ้งด้วยประสบการณ์ของตัวเองเสียก่อน ด้วยเหตุนี้ การเที่ยวเสด็จจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์ของพระ พุทธองค์จึงสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด ทั้งนี้เพราะพระพุทธร่องค์ทรงยึดหลัก ๖ ประการ ได้แก่

๑) เรื่องที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวเรื่องนั้น

๒) เรื่องที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวเรื่องนั้น

^{๑๐๗} อด.น.ก. (ไทย) ๒๒/๒๘๑/๒๖๔.

๓) เรื่องที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่เรื่องนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าวเรื่องนั้น

๔) เรื่องที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่เรื่องนั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวเรื่องนั้น

๕) เรื่องที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่เรื่องนั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวเรื่องนั้น

๖) เรื่องที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าวเรื่องนั้น ทั้งนี้ เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๑๐๘}

เมื่อมนุษย์ทุกคนไม่ว่าเขาจะอยู่ในวรรณะหรือฐานะอะไร เมื่อได้เข้าสู่พระพุทธศาสนา แล้ว ทุกคนมีความเสมอกันหมด ทั้งด้านการประพฤติปฏิบัติ และความเป็นอยู่ รวมถึงการบรรลุมรรค ผลนิพพานได้เท่าเทียมกัน ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความมหัศจรรย์ประการที่ ๔ ในจำนวน ๘ ประการ ในพระพุทธศาสนาที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิม ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทرنั่นเอง ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย แม้ชื่อที่วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔”^{๑๐๙}

กล่าวได้ว่าพื้นฐานทางหลักธรรมหรือหลักความประพฤติของพระพุทธศาสนาจึงต้องมีความสอดคล้องกับหลักหรือเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเสมอ นั่นคือ “การประพฤติปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ การปฏิบัติใดเป็นไปเพื่อเข้าใกล้หรือดำเนินไปสู่นิพพานมากเท่าไร การปฏิบัตินั้นถือว่าเป็นการประพฤติตามแนวจริยธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น”^{๑๑๐}

พระพุทธศาสนาจึงมีหลักเชื่อในกรรมลิขิต คือ การกระทำของตนเอง ที่สร้างโชคดีโชคร้ายหรือความเจริญความเสื่อมให้แก่ตัวเราเอง เพราะฉะนั้น ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงไม่มีที่แสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า หากสอนให้ประพฤติปฏิบัติชอบ สร้างความสุขความ

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๑.

^{๑๐๙} อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๘/๑๕๗.

^{๑๑๐} พระมหาจรัส เขมโขโต (บุตดาพงษ์), “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางหลักธรรมของพระพุทธฝ่ายเถรวาทกับฮินดู”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๔.

เจริญให้แก่ตนเองด้วยความขยันหมั่นเพียรตามปกติธรรมดาตนเอง ความหนักแน่นแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงอยู่ที่การเว้นความชั่ว ประพฤติความดีและชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดเท่านั้น”^{๑๑๑}

การบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ที่จริงแล้ว คือ “การศึกษาและปฏิบัติทางกายและใจในเรื่องกรรม การกระทำแต่คุณงามความดี พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้รู้จักพึ่งตัวเอง ในการประกอบคุณงามความดี ในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น ไม่สอนให้คิดแต่จะเอาดีด้วยการอ่อนน้อมบงบรวง คำสอนข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดหลักเรื่องทำได้ชั่วได้ชั่ว ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม”^{๑๑๒}

พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรม เพื่อหักล้างเรื่องวรรณะ เพื่อให้คนรู้จักปรับปรุงตนเอง คือให้ยอมรับรู้เรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ ว่ามาจากเหตุจากปัจจัยอะไร แล้วคิดพิจารณาว่าจะแก้ไขให้ดีขึ้นให้ถูกต้องได้อย่างไร ไม่ใช่ให้ยอมรับรักษาสภาพให้ดีที่เป็นอยู่เอาไว้ คือปล่อยให้เรื่อยเปื่อยไปเรื่อยอนิจจัง หลักอนิจจังสอนให้รู้จักว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อเป็นเช่นนี้คนไทยปลงได้ใจสบายมีความสุข แต่เสร็จแล้วกลายเป็นยอมรับสภาพ ปลงใจต่อไปอีกว่า อะไรๆ มันก็ไม่เที่ยงเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ต้องปล่อยมันไปตามที่มันจะต้องดับต้องเกิด พอปลงอย่างนี้ เราก็ไม่ต้องแก้ไขอะไรก็กลายเป็นยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ในเรื่องนี้สาเหตุข้อสำคัญของปัญหาที่เป็นมา ก็คือการแยกไม่ออกระหว่างการยอมรับความจริง กับการยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ลัทธิที่ถือว่า กรรมเก่าเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว อันนั้นจะเป็นลัทธิปุพเพกตวาทเราจะเป็นคนดี คนชั่ว จะเจริญก้าวหน้า มันอยู่ที่การกระทำของเรา หลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะเรื่องความไม่เที่ยงเป็นแกนความคิดที่ซึมแทรกอยู่ทั่วตลอดในคำสอนทั้งหมดของหนังสือไตรภูมิพระร่วง และเป็นความจริงที่แน่นอนเช่นเดียวกันว่าหลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ คือ

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ซึ่งสามารถรู้ได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) อุปาทายปุปฺพตติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการพังสลาย คือ เกิดดับๆ
- (๒) วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อยๆ
- (๓) ตาวกาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราวอยู่ได้ชั่วขณะๆ
- (๔) นิจฺจปฏิกฺขเปโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง^{๑๑๓}

^{๑๑๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

^{๑๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปลภาค ๓ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕.

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ซึ่งสามารถรู้ได้ด้วยลักษณะ ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) อภินหสมปติปิณฑโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา
- ๒) ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือ คงทนอยู่ไม่ไหว
- ๓) ทุกขวตถุโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นที่รองรับของความทุกข์
- ๔) สุขปฏิกเขปโต เพราะแย้งต่อความสุข^{๑๑๔}

๓. อนตตตา^{๑๑๕} ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงนั้น รู้ได้ด้วยอาการ ๕ อย่าง ได้แก่

- ๑) อวสวตตโนโต ไม่อยู่ในอำนาจ
- ๒) อตตปฏิกเขปโต แแย้งต่ออัตตา
- ๓) อสสามิกโต หาเจ้าของมิได้
- ๔) สุลลโต เป็นสภาพสูญ
- ๕) ยถาปลจยปวตติโต เป็นไปตามเหตุปัจจัย^{๑๑๖}

หลักไตรลักษณ์เป็นหลักธรรมสำคัญแกนที่สอดประสานหลักคำสอนอื่นๆ แทบทุกอย่างในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นได้ทั้งดีชั่วและกลางๆ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“คหบดี สมณพราหมณ์บางพวกมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ การให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเคารพบูชาไม่มีผล ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นหรือโลกหน้าไม่มี พระคุณของมารดาบิดาไม่มี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แทงทะเลลูปรูปร่งซึ่งโลกนี้ และโลกอื่นด้วยอภิญญาได้เองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ด้วยไม่มี สมณพราหมณ์ผู้มีวาตะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ จะต้องเปื้อนหายในกุศลธรรม ยึดปฏิบัติในกุศลธรรม ปรโลกมีอยู่แท้ๆ เขาเห็นว่าไม่มี ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ ปรโลกมีอยู่แท้ๆ เขาคิดว่าไม่มี ความคิดของเขาเป็นมิจฉาสังกัปพะ ปรโลกมีอยู่แท้ๆ เขาพูดว่าไม่มี คำพูดของเขาเป็นมิจฉาวาจา พระอรหันต์ทั้งหลายยอมรับว่า ปรโลกมีอยู่ ผู้ที่ถือว่า ปรโลกไม่มี จึงเชื่อว่ามีความเห็นเป็นปฏิปักษ์ต่อพระอรหันต์ เมื่อบุคคลผู้เชื่อว่า ปรโลกไม่มี และสอนให้ผู้อื่นเชื่อตามถือเอาตามชื่อว่าประกาศอสังขารธรรม (ธรรมของอสังขาร ธรรมเลว) เมื่อมีมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเช่นนี้ ย่อมก่อให้เกิดอกุศลธรรมไม่น้อยทีเดียว”^{๑๑๗}

สภาวะจริงแท้นั้นมีอยู่ มิใช่เป็นความสูญสิ้นไม่มีอะไรเลย แต่ก็มีใช่เป็นสภาวะที่จะเข้าถึงหรือประจักษ์ได้ด้วยความรู้ที่ถูกกั้นบังให้พรมัวหรือบิดเบือนโดยภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาด และด้วยจิตที่

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

^{๑๑๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

^{๑๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปลภาค ๓ ตอน ๒, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๔-๑๒๐/๘๐-๙๒.

ถูกจุดรั้งไว้ด้วยความยึดติดในภาพเก่าที่ผิดพลาดนั้น การที่สมณพราหมณ์จำนวนมาก ไม่สามารถรู้แจ้ง
แทงตลอดถึงสภาวะแท้จริงขั้นสุดท้าย ก็เพราะว่าท่านเหล่านั้นก็ยังนำเอาเครื่องพรางตาตัวเอง
๒ อย่างของปุณฺณติดตัวไปด้วยตลอดเวลา ได้แก่

๑) บัญญัติ (Concept) แห่งอัตตา คือ มโนภาพของตัวตนที่เป็นคราบติดในตัวตน
หยาบระดับร่างกาย แม้มโนภาพนี้จะละเอียดประณีตขึ้นมากเพียงใดมันก็เป็นภาพอันเดียวกัน หรือ
เทือกเถาเดียวกันอยู่นั่นเอง และเป็นภาพแห่งความหลงผิด ซึ่งเมื่อเขาไม่เกี่ยวข้องกับสภาวะใดๆ
เขาก็จะเอาบัญญัติหรือมโนภาพอันนี้ไปป้ายหรือฉาบทาสภาวะนั้น ทำให้มีสิ่งกันบังเกิดความพรมัว
หรือบดเบียน และทำให้สภาวะที่เขาเข้าใจ ไม่ใช่สภาวะจริงแท้แน่นอน

๒) ความยึดติดถือมั่น คือ อุปาทาน ซึ่งมีมาแต่เดิมตั้งแต่ยึดติดในอัตตาอย่างหยาบๆ
ซึ่งเป็นความหลงผิดอยู่แล้ว เขาก็ยังพาเอาความยึดติดนี้ไปด้วยและนำไปใช้ในการสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ
สภาวะที่จริงแท้ ความยึดติดนี้จึงเป็นเครื่องจุดรั้งเขาไว้ให้ไม่อาจเข้าถึงสภาวะที่จริงแท้ได้^{๑๑๘}

ถ้ากล่าวอย่างสั้นๆ คือ สมณพราหมณ์หรือเจ้าทฤษฎีเหล่านั้นยังไม่หลุดพ้นนั่นเอง ยังไม่
หลุดพ้นจากบัญญัติหรือภาพที่หลงผิด และยังไม่หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่น จะหลุดพ้นได้อย่างไร
เพราะยังติดข้องอยู่ในความรู้ ความเข้าใจที่ผิด และไม่ได้ดำเนินตามหลักพุทธจริยศาสตร์ พุทธรวมเข้า
ด้วยกันได้ว่า พวกเขาหลงผิดหยิบเอาภาพอัตตาที่ติดมาจากอุปาทานเดิมของตนไปปิดทับสภาวะหรือ
กระบวนการที่มีอยู่ตามธรรมชาติเสีย เลยวนเวียนติดตันอยู่ตามเดิม ความหลุดพ้นนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ
ที่จะให้เข้าถึงหรือรู้ประจักษ์สภาวะที่จริงแท้ได้ เพราะสภาวะจริงแท้ขั้นสุดท้ายหรือ อสังขตธรรม
มีภาวะตรงข้ามกับสภาวะฝ่ายปรุงแต่งหรือสังขตธรรม หลักกรรมหรือความเชื่อในเรื่องกรรมมีบุญมี
บาปมี โลกหน้ามี พระอรหันต์ผู้บรรลุธรรมรู้แจ้งโลกมี จะเป็นพลังผลักดันมนุษย์ไม่ให้ประพฤติกกรรม
ชั่วต่อกัน แต่หากไม่เชื่อเรื่องเหล่านี้ พวกเขาย่อมแสดงออกถึงกิเลสของตัวเองต่อกันโดยไม่เกรงกลัว
ผลอะไรทั้งสิ้น ย่อมก่อให้เกิดความไม่สงบในสังคมมนุษย์และสังคมรอบด้าน อีกประการหนึ่ง หากว่า
โลกหน้ามีจริง บุญ บาปมีจริง บุคคลผู้ไม่เชื่อย่อมถูกตีเตียนแม่ในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าสู่ปรโลก
ก็ย่อมประสบความทุกข์ยากลำบากไปตามกรรมที่ตนก่อ เหตุนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ผู้ที่ไม่เชื่อนี้
ถือธรรมอันผิดและยังเที่ยวสอนธรรมอันผิด ชื่อว่าทำลายประโยชน์ตนและคนอื่นทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า หลักกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเพื่อมุ่งให้คนดำเนินชีวิตอยู่อย่างดีที่สุดในไตรภูมิ ส่วนหลักไตร
ลักษณ์ พระองค์ทรงสอนเพื่อให้คนหลุดพ้นไปได้จากไตรภูมิ หรือพูดให้ถูกแท้ว่าเพื่อช่วยให้พ้นจาก
กรรมแล้วจะได้พ้นจากไตรภูมิ กรรมเป็นเรื่องระดับโลกียะ ส่วน (ความรู้) ไตรลักษณ์เครื่องนำสู่
โลกุตระ กรรมเรื่องของการกระทำ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ไตรลักษณ์เป็นเรื่องของ
ปัญญาความรู้ความเข้าใจที่จะช่วยให้คนดำเนินพฤติกรรมที่ดีงาม จนถึงขั้นที่กรรมไม่เป็นกรรมอีก

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐.

ต่อไป ฉะนั้น หลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ ย่อมสัมพันธ์สอดคล้องกันช่วยเสริมกัน เพื่อการอยู่ดีของมนุษย์ คือ การเป็นอยู่ด้วยปัญญาและการทำตามเหตุปัจจัย ที่ว่าการมองกรรมแต่ข้างอดีตเป็นการมองที่ผิดพลาดจากหลักพระพุทธศาสนา เพราะผิดความจริงเป็นปุพเพกตวาท ลัทธิหนึ่งใน ๓ ลัทธิที่นำไปสู่การไม่กระทำ (อกิริยวาท) ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิเดียรฉัตร ๓ ระบบเหล่านี้ ถูกบัณฑิตได้ถามซักไซ้ไล่เรียงเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา ยืนหยัดอยู่ในอกิริยา คือ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะมีทฤษฎี อย่างนี้ว่าสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ที่คนได้เสวยทั้งหมด นั้น ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ปางก่อน (ปุพเพกตวาท) เพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า (อิศวรนิรมิตวาท) หาเหตุปัจจัยมิได้ (อเหตุวาท) ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลยึดเอากรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนเป็นสาระ ฉันทะก็ดี ความพยายามก็ดี ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ย่อมไม่มี”^{๑๑๙}

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนา เป็นกรรมวาทและกิริยวาท (ศาสนาแห่งการกระทำ) จึงสอนหลักกรรม หลักความไม่เที่ยง มิใช่เพื่อให้ยอมปล่อยตัว ปล่อยสิ่งต่างๆ ล่องลอยไปกับความไม่แน่นอน ทอดทิ้งชีวิตและกิจการ แต่สอนความจริงเรื่องความไม่เที่ยง เพื่อความตื่นตัวไม่ประมาท (เร่งเพียรทำการที่ตัวเหตุปัจจัย) ดังพุทธพจน์ที่เป็นปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจ (ประโยชน์ของตนและส่วนรวม) ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๒๐} หลักกรรมในขั้นที่หนึ่งว่า ผลวิบากเกิดจากการกระทำที่เป็นเหตุ การกระทำจึงจะนำไปสู่ผลที่ต้องการ และในขั้นที่ ๒ ว่า เมื่อต้องการผลดี ต้องเพียรพยายามทำกรรมดี แล้วช่วยชี้แนะแจ่มแจ้งการกระทำความประพฤติที่จัดว่าดีไว้ ส่วนไตรลักษณ์ โดยเฉพาะหลักความไม่เที่ยง สอนในขั้นที่หนึ่งให้รู้จักทำใจและวางใจต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีความสุขได้ โดยจิตใจไม่ถูกบีบคั้นด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัว ในขั้นที่สอง ส่งผลออกมาเสริมประสานหลักกรรมให้ดำเนินชีวิตประกอบกิจกรรมทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริง ทำการต่างๆ อย่างมีเหตุผลตามหลักเหตุปัจจัย จนถึงขั้นสุดท้าย รู้เข้าใจความจริงของโลกและชีวิตชัดเจนถึงที่สุด หมดความยึดติด เลิกทะยานจ้องหา แต่จะทำจะเอาเพื่อตัวตนมองกว้างทั่วไปในโลกแห่งความเป็นไปของกรรมวิบาก เห็นการเสวยสุขทุกข์ของสรรพสัตว์ แล้วตั้งหน้าแต่จะทำการเพื่อธรรม เพื่อความดีงาม เพื่อประโยชน์สุขของโลกทั้งหมด ทำการที่ไม่เป็นกรรม เรียกว่าสัจธรรมและพ้นจากไตรภูมิ แนวคำสอนเกี่ยวกับหลักกรรม คือ หลักแห่งความเป็นอยู่ด้วยปัญญาและการทำตามเหตุปัจจัยที่เหมาะสม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “วาสุเถระและภราทวาชะ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร สมณะ ประพฤติกาย

^{๑๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๕/๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๑๒๔.

ทุจจริต วจีทุจจริต มโนทุจจริต เป็นมิจฉาภิภูติ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาภิภูติเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึง อบาย ทุคติวินิบาต นรกทั้งสิ้น”^{๑๒๑} ในทางตรงกันข้าม หากใครหรือมนุษย์คนใดประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต มีความเห็นเป็นสัมมาภิภูติ ยึดถือการกระทำด้วยสัมมาภิภูติ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และในตอนท้าย พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำว่า “กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐในหมู่ชนรังเกียจกันด้วยโคตร แต่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา (ความรู้) จรณะ (ความประพฤติ) ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^{๑๒๒} จะเห็นได้ว่าหลักกรรม เป็นหลักความเชื่อในผลของการกระทำ ผลของบุญ บาป ความเชื่อในผลกระทำว่าไม่ไร้ผล ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานี้ ถือได้ว่าเป็นพันธกรณี ที่เชื่อมโยงเข้ากับหลักพุทธธรรมนั่นเอง และพระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์สามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ป็นวัตถุและนามธรรมอันเป็นคุณค่าทางจริยธรรม เช่น ความดี ความซื่อ ความถูก ความผิด ผ่านทางการกระทำหรือกรรมด้วยกาย วาจาและใจอย่างเท่าเทียมกัน ไม่สิทธิพิเศษแก่ผู้ใด วรรณคดีทั้งสิ้น

๔.๒.๕ วิเคราะห์คำสอนเกี่ยวกับระบบวรรณคดีในพระพุทธศาสนา

ระบบความเชื่อถือเรื่องวรรณคดี ที่นำเอาชาติกำเนิดมาเป็นขีดชั้นจำกัดสิทธิ และโอกาสทั้งในทางสังคมและทางจิตใจของมนุษย์ ต่างจากพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นเป็นองค์กรที่เปิดรับผู้คนจากทุกวรรณะให้เข้าสู่ความเสมอภาคกัน เหมือนทะเลที่รับน้ำจากแม่น้ำทุกสายกลมกลืนเข้าเป็นอันเดียวกันทำให้เกิดสถาบันเป็นองค์กรปกครองด้วยความเสมอภาคไม่มีชนชั้น แต่เคารพกันด้วยความอาวุโสและคุณธรรมวัด ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นศูนย์กลางเผยแผ่วัฒนธรรมและการศึกษาที่สำคัญยิ่ง จนศาสนาฮินดูต้องนำไปจัดตั้งขึ้นบ้างในศาสนาของตน เมื่อหลังพุทธกาลแล้วราว ๑๔๐๐ หรือ ๑๗๐๐ ปี ทรงให้สิทธิแก่สตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่พุทธธรรมจะเข้าถึงได้ เช่นเดียวกับบุรุษแม้ว่าการให้สิทธินี้ จะต้องทรงกระทำด้วยความหนักพระทัย และด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ที่จะเตรียมการวางรูปให้สภาพการณ์ได้สิทธิของสตรีนี้ดำรงอยู่ด้วยดีในสภาพสังคมสมัยนั้น เพราะสิทธิของสตรีในการศึกษาอบรมทางจิตใจได้ถูกศาสนาพระเวทค่อยๆ จำกัดแคบเข้ามาจนปิดตายแล้วในสมัยนั้นประการต่อไป ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชนใช้ เพื่อให้ทุกคนทุกชั้น ทุกระดับการศึกษา ได้รับประโยชน์จากธรรมนี้ทั่วถึงตรงข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่ยึดความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และจำกัดความรู้ชั้นสูงไว้ในวงแคบของพวกตนด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะ คือ ด้วยการใช้ภาษาเดิมของสันสกฤตซึ่งรู้จักกันในหมู่พวกตน

^{๑๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๗/๗๓.

^{๑๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๗๔-๗๕.

เป็นสื่อถ่ายทอดและรักษาคัมภีร์ แม้ต่อมาจะมีผู้ขออนุญาตพระพุทธานุญาตให้ยกพุทธพจน์ขึ้นสู่ภาษาพระเวท พระองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ทรงยืนยันให้ใช้ภาษาของประชาชนตามเดิม

ประการต่อไป ทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการถกเถียงปัญหาที่เกี่ยวกับการแก่งความจริงทางปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูด ถ้าใครถามปัญหาเช่นนี้ พระองค์จะทรงยับยั้งเสีย แล้วตั้งผู้นั้นกลับมาสู่ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่เขาจะต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติได้ในชีวิตจริงโดยทันที สิ่งที่จะพึงรู้ได้ด้วยคำพูด ทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยการเห็น ทรงให้เขาดู มิใช่ให้ดูสิ่งที่จะต้องเห็นด้วยคำพูด และทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่างๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจเพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมทั่วถึงกัน พุทธกิจที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องยืนยันข้อสรุปความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธธรรมที่พูดมาแล้วข้างต้น ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือ สัจธรรมส่วนหนึ่ง กับจริยธรรมส่วนหนึ่ง แล้วกำหนดความหมายขึ้นใช้ในที่นี้โดยเฉพาะโดยกำหนดให้สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด จะเห็นว่าสัจธรรมในพุทธศาสนา ย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายหรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรม หมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีกนัยหนึ่ง สัจธรรม คือ ธรรมชาติและกฎธรรมชาติ จริยธรรม คือ ความรู้ในการประยุกต์สัจธรรม หลักการทั้งหมดนี้ไม่เกี่ยวข้องกับตัวการนอกเหนือธรรมชาติ เช่น พระผู้สร้าง เป็นต้นแต่ประการใดเลย ด้วยเหตุนี้ ในการแสดงพุทธธรรมเพื่อความรู้ความเข้าใจที่มุ่งในแนวทฤษฎี คือ มุ่งให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร มีขอบเขตแค่ไหนเพียงไรจึงควรแสดงควบคู่กันไปทั้งสัจธรรมและจริยธรรม คือ แสดงหลักคำสอนในแง่สภาวะแล้วชี้ถึงคุณค่าที่จะนำมาใช้ในทางปฏิบัติไว้ด้วยให้เสร็จไปแต่ละอย่างๆ ด้วยการนำความรู้ความเข้าใจนั้นไปใช้ประโยชน์ในการประพฤติปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตจริง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา^{๑๒๓}

คุณค่าที่แท้จริงทางจริยธรรม ประกอบด้วย

- ๑) ให้เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและผลการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งมกมาย ตื่นข่าว เช่น เรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น
- ๒) ให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการ จุดหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึง จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำจึงต้องพึ่งตนเอง และทำความเพียรพยายามไม่รอคอยโชคชะตา หรือหวังผลด้วยการอ่อนวอนเช่นสรวงต่อปัจจัยภายนอก

^{๑๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘-๑๕.

๓) ให้มีความรับผิดชอบต่อนองที่จะตเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการกระทำความดีต่อเขา

๔) ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้น โดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่า เทวดา และพรหมได้ทุกๆ คน

๕) ให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องวัดความทรมานหรือประเสริฐของมนุษย์ ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชาติชั้นวรรณะ

๖) ในแง่กรรมเก่า ให้ถือเป็นบทเรียน และรู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผล ไม่คอยเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุง และวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้อง

๗) ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป^{๑๒๔}

ตามปกติ มนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะยึดถืออยู่เสมอว่า ตัวตนที่แท้ของตนมีอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง บ้างก็ยึดเอาจิตเป็นตัวตน บ้างก็ยึดว่ามีสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากแฝงซ่อนอยู่ในจิตนั้น ซึ่งเป็นเจ้าของ และเป็นตัวการที่คอยควบคุมบังคับบัญชาและใจนั้นอีกชั้นหนึ่ง การแสดงชั้น ๕ นี้ มุ่งให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า “สัตว์ บุคคล ตัวตน” เมื่อแยกออกไปแล้วก็จะพบแต่ส่วนประกอบ ๕ ส่วน เหล่านี้เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นเหลืออยู่ที่จะมาเป็นตัวตนต่างหากได้ และแม้ชั้น ๕ เหล่านี้แต่ละอย่างก็มีเพียงในรูปที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยกันไม่เป็นอิสระ ไม่มีโดยตัวของมันเอง ดังนั้นชั้น ๕ แต่ละอย่างๆ นั้น ก็ไม่ใช่ตัวตนอีกเช่นกัน รวมความว่า หลักชั้น ๕ แสดงถึงความเป็นอนัตตา ให้เห็นว่า ชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ นั้นเอง ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้น แล้วก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้ เมื่อมองเห็นว่า ชั้น ๕ มีอยู่อย่างสัมพันธ์และอาศัยซึ่งกันและกัน จะไม่เกิดความเห็นผิดว่า ขาดสูญ ที่เรียกว่า อูจเฉททิฐิ และความเห็นผิดว่าเที่ยงที่เรียกว่า สัสสตทิฐิ นอกจากนั้นเมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนและมีอยู่อย่างสัมพันธ์อาศัยกันและกัน เช่นนี้แล้วก็จะเข้าใจหลักกรรมโดยถูกต้องว่าเป็นไปได้อย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับระบบวรรณะในทัศนะพระพุทธศาสนามีความโดดเด่นและเป็นที่ยอมรับแพร่หลายของคนทั่วไป โดยเฉพาะในอินเดีย เพราะมวลมนุษยชนทุกคนมีสิทธิเสรีภาพศักดิ์ศรี คุณค่าเท่าเทียมกัน ปราศจากการแบ่งแยก กีดกัน ชัดขวาง จำกัด และชนชั้นแต่ประการใด ตรงกันข้ามกับปรัชญาพราหมณ์หรือลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นพวกที่นับถือคัมภีร์พระเวท (จัดเป็นฝ่ายอัสติกะ) ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้แก่มนุษย์เป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งทุกคนต้องเคารพ เชื่อฟัง และปฏิบัติตาม

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑-๒๘๒.

อย่างเคร่งครัด ลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้แบ่งแยกชนชั้นทางสังคมออกเป็นวรรณะต่างๆ ตามความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท โดยถือว่า มนุษย์ทุกคนล้วนถือกำเนิดมาจากอวัยวะส่วนต่างๆ ของพระพรหม ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุด ดังที่เคยกล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๔ วรรณะตามลำดับความสูงต่ำหรือความสำคัญได้แก่

- ๑) วรรณพราหมณ์ เกิดจากปากของพระพรหม
- ๒) วรรณกษัตริย์ เกิดจากแขนของพระพรหม
- ๓) วรรณแพศย์ เกิดจากขาหรือท้องของพระพรหม
- ๔) วรรณศูทร เกิดจากเท้าของพระพรหม^{๑๒๕}

ในวรรณะทั้ง ๔ นี้ ลัทธิศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ถือว่า วรรณะพราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดดังคำสรรเสริญที่ปรากฏในคัมภีร์มनुสมฤติว่า “ในบรรดาภาวะที่มีชีวิตมีพุทธิปัญญาทั้งหลาย มนุษย์เป็นภาวะที่มีชีวิตมีพุทธิปัญญาที่ดีที่สุดในบรรดามนุษย์ทั้งหลายก็ถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ดีที่สุด”^{๑๒๖} วรรณะพราหมณ์จึงเป็นเพียงวรรณะเดียวที่ได้อภิสิทธิ์ในการศึกษาและสืบทอดคัมภีร์พระเวท โดยเฉพาะเพศชายที่จำเป็นต้องศึกษาทุกคน ส่วนวรรณะอื่นๆ ไม่มีสิทธิในการศึกษาคัมภีร์พระเวทโดยประการทั้งปวง นอกจากนี้ ในการแต่งงานหรือการดำรงชีวิตคู่ร่วมกันนั้น จำต้องเป็นวรรณะเดียวกัน ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย หรือถ้าต่างวรรณะกันฝ่ายชายต้องเป็นวรรณะที่สูงกว่าฝ่ายหญิงเสมอ แต่ถ้าฝ่ายหญิงอยู่ในวรรณะที่สูงกว่าฝ่ายชาย บุตรที่เกิดมาจะต้องถูกตีตราว่าเป็นชนชั้นต่ำที่สุด ดังวาทะที่ปรากฏในคัมภีร์ยชยวาลกยสมฤติว่า บุตรที่เกิดจากบิดาเป็นศูทร มารดาเป็นพราหมณ์ เรียกว่า “จันฑาล ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกกีดกันออกจากการพิจารณาทั้งปวง”^{๑๒๗} บุตรที่เกิดมาจึงกลายเป็นจันฑาลที่ไร้วรรณะ ไร้คุณค่าโดยประการทั้งปวง มีอาชีพเพียงขอทานเลี้ยงตนเท่านั้น ไม่มีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาและแสวงหาอาชีพอื่นใดทั้งสิ้น เพราะถือว่าเป็นพวกนอกรีตของพระพรหมไปแล้วนั่นเอง

ตามคติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว คนทั้ง ๔ วรรณะนี้มีได้แตกต่างกันมาแต่เดิม แต่เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าดีของประชาชนจึงทำให้บุคคลที่มีหน้าที่การงานสูงได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นวรรณะสูง แต่สิ่งที่ทำให้สัตว์แตกต่างกัน ก็คือ กรรม เท่านั้น คนทั้งสี่วรรณะหากกระทำความชั่วก็จะได้ผลชั่วเหมือนกัน ประเด็นที่สำคัญ ลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนต้องเคารพพระเจ้าที่เป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต วรรณะ ตำแหน่ง หน้าที่แก่ตนเสมอ เพื่อให้เป็นที่พอใจยินดีและโปรดปรานของพระเจ้าตลอดไป ดังวาทะที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิษณุ ปุราณะว่า

^{๑๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗๖/๓๙๔.

^{๑๒๖} จันงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๙.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

“บุคคลไม่อาจทำให้พระเจ้าพอใจได้ เว้นแต่ว่าเขาจะมีความรักภักดีต่อเหล่าเทพเจ้าประจำวรรณะ และฐานะของตนเท่านั้น”^{๑๒๘} วาทีนี้แสดงให้เห็นว่า ทุกคนต้องเคารพ ศรัทธา ภักดีต่อพระเจ้า ประจำวรรณะ ฐานะของตนอยู่เสมอ กล่าวคือ ทุกคนต้องเคารพ เชื่อฟัง และปฏิบัติบูชาพระพรหมที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ตนโดยปราศจากการขัดแย้งใด ๆ ทั้งนี้เพราะพระเจ้าจะประทานความรัก ความเมตตา ความสวัสดิและความสุขแก่บุคคลที่จงรักภักดีต่อพระองค์อย่างแนบแน่น ประเด็นสำคัญที่สุด ลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังเชื่ออีกว่า พระพุทธเจ้ามิใช่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ทั้งนี้เพราะเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่อวตารมาจากพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของพวกฮินดู ดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มีสยาปุราณะว่า

มตสยานะ กุรุโม วรหสจ นรสีโห ถวามนะ ราโม รัมสจ กฤษณสจพุทธะ กลกิ อิติ จ
 กรามาต พระนารายณ์ทรงอวตารลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญของโลก ตามลำดับ คือ ปางที่หนึ่ง
 เป็นมัตสยวตาร เป็นปลา ปางที่สอง เป็นกูรุมวตาร เป็นเต่า ปางที่สาม เป็นวรหาวตาร
 เป็นปางหมู ปางที่สี่ เป็นนรสิงหาวตาร เป็นปางนรสิงห์ครึ่งคนครึ่งสัตว์ ปางที่ห้า เป็น
 วามนาวตาร เป็นพราหมณ์เตี้ย ปางที่หก เป็นปรศุรามาวตาร เป็นพราหมณ์ถือขวาน ปางที่
 เจ็ด เป็นรามาวตาร เป็นพระราม ปางที่แปด เป็นกฤษณาวตาร เป็นพระกฤษณะ ปางที่เก้า
 เป็นพุทธาวตาร เป็นพระพุทธเจ้า ปางที่สิบ เป็นกัลยาวตาร เป็นพระกัลกิ-คนขี่ม้าขาว^{๑๒๙}

ข้อความดังกล่าวมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในปางที่เก้านี้ พระพุทธเจ้าเป็นองค์
 อวตารของพระนารายณ์ พระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้มีพระปรีชาสามารถเหนือมนุษย์ธรรมดาทรงประกาศ
 เผยแผ่พุทธปรัชญาได้อย่างแพร่หลาย ทั้งนี้ก็เพราะพราหมณ์แปลงตัวของพระองค์ลงมาโปรดโลก
 มนุษย์นั่นเอง เหตุนี้ ความสำเร็จของพระพุทธเจ้าจึงขึ้นอยู่กับประสงค์ของพระนารายณ์อย่างปฏิเสธ
 ไม่ได้ ลำพังเพียงปุถุชนธรรมดาคงไม่สามารถกระทำเช่นนี้ได้ แต่ต้องเป็นผลงานของพระเจ้าเท่านั้น
 พระพุทธเจ้าจึงกลายเป็นพระเจ้าของพวกฮินดูโดยจำเป็น จึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่นับถือพระพุทธเจ้าจึง
 กลายเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไปด้วย ซึ่งเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาดของลัทธิศาสนา
 พราหมณ์-ฮินดูที่พยายามกลืนพุทธปรัชญาได้อย่างแนบเนียน จนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พุทธปรัชญา
 สั่นคลอนและเลือนหายไปจากอินเดียในที่สุด ถึงแม้ว่าทุกวันนี้พุทธศาสนาจะเริ่มฟื้นคืนชีพสู่ถิ่น
 มาตุภูมิ แต่ก็ยังเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งเท่านั้นถ้าเปรียบเทียบกับลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิศาสนา
 พราหมณ์-ฮินดูจึงยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นเป็นเทพอวตารของพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญองค์
 หนึ่ง ความสำเร็จ ความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นผลงานของพระเจ้าอย่างแท้จริงหาใช่ผลงาน

^{๑๒๘} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), **ทำไมพระพุทธศาสนาจึงเสื่อมจากอินเดีย**,
 (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๙.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

ของมนุษย์ตามลำพังแต่ประการใด พุทธศาสนาจึงกลายเป็นเทวนิยมในที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเน้นไปที่การมอบศรัทธาสูงสุดให้แก่ความเป็นมนุษย์ เป็นเรื่องใหญ่ ประเมินคุณค่าของความเป็นมนุษย์ไว้ ณ ที่สูงสุดเหนืออื่นใด เหนือพระพรหม เหนือพระเป็นเจ้า เหนือเทพยดา เหนืออำนาจเงินตรา หรือวัตถุนิยมใดๆ

ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์ครองเป็นเจ้าสูงสุดของอำนาจ หรือพลังหรือ ศักยภาพภายในตัว อาศัยคุณสมบัติเหล่านี้เป็นทุนและพัฒนาเพิ่มขึ้น มนุษย์จึงสามารถจัดการกับ ปัญหาชีวิตเองได้ “พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะ เรื่องถือชั้นวรรณะ เพราะเหตุชาติและวงศ์สกุล โดยได้ตั้งจุดนัดพบกันไว้ที่ศีลธรรม ใครจะเกิดในสกุล ต่ำสูง ยากดีมีจนอย่างไรไม่เป็นประมาณ ถ้าตั้งอยู่ในศีลธรรมแล้ว ถือว่าเป็นคนที่ควรยกย่องสรรเสริญ ถ้าตรงกันข้าม คือ ล่วงละเมิดศีลธรรมแล้ว แม้จะเกิดในสกุลสูง ก็นับได้ว่าเป็นคนพาลควรแก่การ ตำหนิ”^{๑๓๐} ตามความเป็นจริง มนุษย์เรานั้น หรือทั้ง ๔ วรรณะตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์นั้น ก็ ล้วนตกอยู่ในสภาพเดียวกัน คือ ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ ได้แก่ “ดิน น้ำ ไฟ ลม”^{๑๓๑} และชั้น ๕ ได้แก่ “รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ”^{๑๓๒} เสมอกันในแง่ร่างกายที่ต้องเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แปรปรวน และแตกดับไปในที่สุด เพราะการรวมกันเข้าของเหตุปัจจัย ไม่มีใครสร้างขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะแรง ดลบันดาลของใครอย่างศาสนาพราหมณ์กล่าวอ้าง ไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ดังนั้นมนุษย์ หรือตัวตนแท้ๆ ไม่มี แต่พระพุทธศาสนายังได้ยกความเป็นมนุษย์ว่าทุกคนต่างมีสิทธิ ความเสมอภาค เท่าเทียมกันในการกระทำความดีต่างๆ การกระทำดีเหล่านั้นที่ทำให้คนเราแต่ละคนแตกต่างกัน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า หากแต่สอนว่า มนุษย์สามารถพึ่งพาตนเองได้ทุก อย่างหากว่ามนุษย์มีความเพียรพยายามและเอาจริงเอาจังพอ ในช่วงที่พระพุทธศาสนาถือกำเนิดใน อินเดีย นั้น สังคมอินเดียนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันเป็นศาสนาดั้งเดิมเก่าแก่ที่มีอยู่แล้ว ที่พุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นก็เพราะพุทธศาสนามีทัศนะหลายประการไม่ตรงกับศาสนาพราหมณ์ ยกตัวอย่างเช่น ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าพระเจ้าทรงสร้างจักรวาล พุทธศาสนาก็เชื่อว่า จักรวาลเกิดเองตามธรรมชาติ ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าความเชื่อมั่นศรัทธาในพระเจ้าจะเป็น พลังสำคัญที่ผลักดันชีวิตของเราให้ก้าวไปหาความดี พุทธศาสนากลับมีแนวคิดที่ มนุษย์สามารถสร้าง พลังและความมั่นใจให้แก่ตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นต้น

^{๑๓๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๕๖.

^{๑๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๑/๒๔๕.

^{๑๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

สรุปความว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะพระพุทธเจ้าทรงมีทัศนะหลายประการไม่ตรงกับศาสนาพราหมณ์อันเป็นศาสนาที่มีอยู่เดิม ในการพิจารณาโลกทัศน์แบบพระพุทธศาสนา จึงเป็นแบบลัทธิศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเทวนิยม ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม จากที่ได้กล่าวมาในตอนที่แล้วจะเห็นว่าความคิดหลักหรือแกนหลักของศาสนาทั้งสองแบบนี้ต่างกัน ความคิดหลักของศาสนาพราหมณ์ คือ พระเจ้า ส่วนพระพุทธศาสนาถือหลักกรรมหรือธรรมชาติ ความแตกต่างดังกล่าวนี้ทำให้สองศาสนานี้อธิบายเรื่องโลกและเรื่องอื่นๆ อันเป็นส่วนของโลกทัศน์แตกต่างกันไป พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในสังคมศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูระยะต้น และพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทอันเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากไม่ยอมรับความเชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ดังนั้นบรรดาคำสอนทั้งหลายอันมีในคัมภีร์พระเวทและงานรุ่นหลังของพราหมณ์จึงเป็นคำสอนที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ แต่การไม่ยอมรับนี้เป็นการไม่ยอมรับเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องไปถึงพระเจ้า ส่วนความคิดหลัก ๆ เช่น กรรม การเวียนว่ายตายเกิด อวิชชา ความหลุดพ้น ชีวิตเป็นทุกข์ วรรณะ เหล่านี้พระพุทธศาสนายอมรับ แต่มีคำอธิบายที่ต่างออกไปบ้างโดยคำอธิบายนั้นมีรากฐานจากความคิดแบบพระพุทธศาสนา^{๑๓๓}

พระพุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก แต่เชื่อว่าโลกดำเนินไปเช่นนี้โดยธรรมชาติ กฎธรรมชาติซึ่งฮินดูเรียกว่า “ฤตะ และกฎศีลธรรมซึ่งฮินดูเรียกว่ากฎของการกระทำหรือกรรมนั้น ไม่ได้เกิดจากพระเจ้าและอยู่ในความดูแลของพระเจ้าหรือเทวดาใดๆ กฎทั้งสองอย่างนั้นดำรงอยู่และดำเนินไปเองตามธรรมชาติ”^{๑๓๔} สิ่งต่างๆ ในโลกนั้นไม่มีสิ่งใดคงที่ ถาวร หรือเป็นนิรันดร์ แต่เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สิ่งต่างๆ ที่เกิดและเสื่อมสลายไปนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” หรือลักษณะสามประการ อันได้แก่ อนิจจัง ความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลงผันแปร ทุกสิ่ง ความไม่อาจดำรงอยู่ในสภาวะหรือลักษณะเดิมได้ ต้องเปลี่ยนแปลง และอนัตตา ความเป็นตัวตนคงที่ กำหนดว่าเป็นตัวตนแน่นอนไม่ได้ กฎธรรมชาติดังกล่าวนี้แย่งลักษณะสำคัญของพระเจ้า คือ ความเป็นสิ่งคงที่ สมบูรณ์ เป็นนิรันดร์ และเป็นอมตะซึ่งเรียกว่าอาตมันหรือพรหมัน คำสอนเรื่องไตรลักษณ์เป็นคำสอนที่แย้งว่า ความเป็นอาตมันหรืออัตตาที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่มีอยู่ เมื่อแย่งสภาพนั้นแล้ว ก็เท่ากับแย่งอาตมันที่สืบจากอาตมันใหญ่หรือปรมาตมันนั้นด้วย จิตของของแต่ละคนซึ่งฮินดูถือว่ามิตธรรมชาติดียวกับอาตมันใหญ่หรือพระเจ้านั้นไม่มีด้วย มีแต่จิตซึ่งมีสภาพเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับร่างกาย ในศาสนาฮินดูพระเจ้าสร้างสัตว์และมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์นั้นสร้างให้มีวรรณะ ๔ การทำตามหน้าที่ในวรรณะแต่ละวรรณะจึงเป็นการ

^{๑๓๓} เสถียร พันธ์รังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๒.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

เข้าถึงสภาวะอันแท้จริง คือ “ความเป็นส่วนแต่ละส่วนของพระเจ้า ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเน้นธรรม คือ การทำหน้าที่ตามวาระเป็นเรื่องสำคัญ และธรรม ก็คือ กรรมชนิดที่สำคัญซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายของชีวิต คือ ความหลุดพ้น”^{๑๓๕}

คัมภีร์ของศาสนาฮินดูกล่าวว่า “เมื่อปุระ (พระเจ้า) สร้างสิ่งต่างๆ ได้แบ่งพระองค์ออกเป็นสี่ส่วน ในสี่ส่วนนี้ส่วนหนึ่งเป็นปุระ คือ วิญญาน”^{๑๓๖} การสร้างมนุษย์นั้นก็ยังมีส่วนที่เป็นปุระอยู่ด้วย ส่วนนี้ คือ ชีวามันหรืออาตมันที่อยู่ในตัวมนุษย์ ร่างกายมนุษย์เสื่อมสลายได้ แต่อาตมันที่เป็นธาตุแท้ยังคงอยู่เพราะเป็นอมตะ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง พุทธศาสนาไม่ยอมรับการสร้างมนุษย์ในลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากไม่ยอมรับความคิดเรื่องพระเจ้า ในส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์พุทธศาสนาก็อธิบายทำนองเดียวกับเรื่องโลก คือ มนุษย์มีจิต แต่จิตนี้มีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติ จิตที่เป็นอัตตาหรือตัวตนที่เที่ยงแท้ไม่มี ทุกคนเป็นเช่นนี้เหมือนกันหมด ต่างกันแต่กรรมที่แต่ละคนทำมาซึ่งเป็นผลให้ชีวิตของคนเราแตกต่างกัน คนดีหรือชั่ว สูงหรือต่ำ วัดได้ด้วยกรรมที่แต่ละคนทำ วาระไม่มีอยู่จริง เป็นแต่เรื่องพราหมณ์กำหนดเอง พราหมณ์ทำชั่วก็ถือว่าต่ำ อาจจะต่ำกว่าศูทรก็ได้ ศูทรทำดีมีค่าเท่ากับพราหมณ์ก็ได้ ฐานะสังคมหรือวาระไม่ใช่เครื่องกำหนด คนเราจึงต้องควบคุมจิตใจให้ทำดี ละชั่ว คนเราจะสุขทุกข์อยู่ที่ใจ มิได้อยู่ที่สิ่งภายนอก พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่จิตใจ และสอนเรื่องสุขทุกข์ ดีชั่วทางใจเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ จะเห็นว่าแนวคิดแบบพระพุทธศาสนานั้นมองว่าปัญหาของมนุษย์นั้นมีต่างๆ กันออกไป แต่เมื่อกล่าวโดยสรุป คือ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องความดี ความชั่ว สุขทุกข์ โดยพระพุทธศาสนามองว่าสาเหตุทั้งหลายที่เป็นตัวขับเคลื่อนชีวิตของมนุษย์ให้เป็นไปต่างๆ นานา นั่นก็คือกรรมนั่นเอง กรรมในอดีตย่อมเป็นปัจจัยหนุนส่งต่อปัจจุบัน กรรมปัจจุบันย่อมเป็นปัจจัยต่อกรรมในอนาคต เป็นต้น กรรมในทุกระดับย่อมเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ดังนั้น ความเป็นไปของชีวิตมนุษย์จึงมีเหตุมีปัจจัยให้ดำเนินไปสู่ทิศทางต่าง ๆ และเหตุปัจจัยเหล่านั้นก็มีใช้สิ่งเหนือธรรมชาติที่จับต้องไม่ได้แต่อย่างใด แต่ขึ้นอยู่กับการทำงานของแต่ละคนนั่นเองเป็นเหตุปัจจัยให้วิถีชีวิตขับเคลื่อนไปในทิศทางที่ต่างกัน สภาพของสังคมในยุคก่อนพุทธกาล ประกอบไปด้วย

๑) การแบ่งชั้นวรรณะ วรรณะมีปรากฏในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนาไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ทุกคนมีวรรณะเท่าเทียมกันหมดในการปฏิบัติธรรม การมีวรรณะ ๔ ทำให้เกิดการดูถูกเหยียดหยามมนุษย์ด้วยกัน ทำให้เกิดแตกความ

^{๑๓๕} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธชาด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๙.

^{๑๓๖} สุวรรณ สภาอนันท์, **มนุษย์ทัศน์ในปรัชญาตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๙.

สามัคคีของคนในชาติ ในที่สุดชาติจะพินาศล่มจมและแตกสลาย ในพระพุทธศาสนาไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ทุกคนมีวรรณะเท่าเทียมกันหมดในฐานะเป็นมนุษย์ มีสิทธิและเสรีภาพที่จะเลือกกระทำในสิ่งที่ตนคิดว่าดี โดยไม่มีผลกระทบต่อนตนเองอื่นๆ และสังคมส่วนรวม แม้กระทั่งโอกาสในการปฏิบัติธรรมเห็นธรรมด้วย

๒) การเมือง การปกครอง ได้แก่ อินเดียทางเหนือทั้งหมดเป็นเวทีกการเมืองที่ปรากฏในวรรณกรรม การเมืองในอินเดียตอนเหนือในยุคนั้นแบ่งเป็นรัฐเล็กๆ หลายรัฐ แต่ละรัฐมีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง กษัตริย์ผู้ครองแคว้นต่างๆ ต้องมีคุณธรรม หรือ ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ถ้ากษัตริย์ไม่ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ประชาชาสามารถขับไล่กษัตริย์ผู้นั้นออกจากความเป็นผู้นำได้รัฐแต่ละรัฐแบ่งเป็นเขตเมือง หมู่บ้าน ชนบท พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวหน้าปกครองนอกจากพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าแล้ว ในชนบทก็มีนายบ้าน ผู้ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณให้คำแนะนำแก่ประชาชนและนำคำร้องของประชาชนไปถวายแด่พระมหากษัตริย์

๓) คณะสงฆ์มีการจัดการปกครองในรูปแบบสหรัฐ คือ มีการตั้งคณะบุคคลขึ้นมาเพื่อบริหารและปกครอง เช่น การทำสังฆกรรม มีการอุปสมบท การรับภิกขุ การบวชเรียน ต้องมีพระสงฆ์ ๔ รูป และพระสงฆ์ ๔ รูปนี้ต้องมีมติยอมรับทั้งหมด จึงจะสำเร็จได้ ถ้ามีรูปใดรูปหนึ่งกล่าวคัดค้าน สังฆกรรมชนิดนั้น ย่อมไม่สำเร็จ นอกจากใช้พระสงฆ์ ๔ รูปตัดสินแล้ว สังฆกรรมบางอย่างมีการใช้เสียงส่วนมาก แบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน แต่ยังมีธัมมาธิปไตยเป็นหลักในการปกครองสงฆ์ไม่ถือแบบประชาธิปไตยเป็นหลักเสมอไป การปกครองด้วยธัมมาธิปไตยจัดเป็นการปกครองที่ถูกต้องที่สุด เพราะอาศัยความถูกต้องเป็นหลักในการตัดสินอย่างเที่ยงธรรม^{๑๓๗}

สรุปว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอย่างเด็ดขาดนั้น คือ ความเชื่อถือหรือยอมจำนนต่อเทพเจ้า วิญญาณ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติอื่นใด แต่ทรงถือว่ามนุษย์เป็นผู้มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีเสรีภาพและศักยภาพที่จะพัฒนาตนให้เป็นในทิศทางใดก็ได้ตามจุดหมายของตน ดังที่พระพุทธเจ้าได้พิสูจน์ให้เห็นเป็นแบบอย่างที่ยอดเยี่ยมแก่ชาวโลก พร้อมกับนำสังฆธรรมมาเผยแผ่ให้ทุกคนได้ปฏิบัติตาม อันเป็นการพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ของมนุษย์เพราะจากเดิมที่มนุษย์คอยสวามนตร์อ่อนวอนขอความกรุณาจากเหล่าผีสง เทพเจ้าต่างๆ มาเป็นการลงมือกระทำด้วยตัวของมนุษย์เอง โดยถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางหรือเป็นจุดเริ่มและจุดหมายในตัว ยกให้มนุษย์เป็นผู้ยิ่งใหญ่มีอำนาจเหนือสิ่งใด พระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธอำนาจเหนือตัวมนุษย์ เช่น วิญญาณหรือพระเจ้าที่ก่อให้เกิดสิ่งที่ดูน่ากลัวต่าง ๆ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น ตลอดทั้งสิ่งแปลก ๆ ที่เกินกว่าวิสัยมนุษย์ธรรมดาจะเข้าใจได้อย่างทะลุปรุโปร่ง มนุษย์จึงมิได้มีความจำเป็นที่

^{๑๓๗} พัทธน์ เพ็งผลา, **ขาดกัถววรรณกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑๗-๓๒๔.

จะต้องคอยฟังพาอาศัยหรือเกรงกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น เพราะล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง แต่ตัวมนุษย์เองต่างหากที่เป็นที่พึ่งของตนได้เป็นอย่างดีเหนือสิ่งอื่นใด หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาจึงเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีความรู้ที่ถูกต้องในความเป็นไปของโลกและชีวิต เพราะประกอบด้วยปัญญาความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงและการปฏิบัติชอบที่สอดคล้องกับความจริงนั้น

๔.๓ สรุปคำสอนเกี่ยวกับบรรณสี่ในภาพรวม

พระพุทธศาสนา มุ่งเปิดเผยธรรมชาติของมนุษย์เพื่อการพัฒนาธรรมชาติของมนุษย์ เพราะมองเห็นความสำคัญในข้อนี้ว่า มนุษย์มีกายและจิตเป็นธรรมชาติพื้นฐานแห่งการพัฒนาและเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่ว่า กายและจิตจึงสามารถแยกขยายเพื่อส่งเสริมความเข้าใจและเพื่อปลูกจิตสำนึกของบุคคลให้ตระหนักถึงตนเอง สามารถพิจารณาได้จากหลักคำสอนเกี่ยวกับเบญจขันธ์ หรือขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. รูปขันธ์ คือ ส่วนที่เป็นร่างกายเป็นสสารเป็นพลังงาน ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ รวมถึงคุณสมบัติที่เกิดจากการรวมตัวของสสารดังกล่าวที่ประจักษ์ได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น

๒. เวทนาขันธ์ คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ และความรู้สึกที่เป็นกลาง

๓. สัญญาขันธ์ คือ ความจำได้หมายรู้ใน รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น

๔. สังขารขันธ์ คือ สิ่งปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิดว่าดี ไม่ดี และเป็นกลาง

๕. วิญญาณขันธ์ คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาททั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วมาสรุปที่ใจ เรียกว่า “ธัมมารมณ์”

๔.๓.๑ หลักสังสารวัฏ

ทัศนะพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลกหน้า (หลักสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิด) กล่าวได้ว่า หลักสังสารวัฏเป็นหลักพื้นฐานทางหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เป็นเสมือนกุญแจดอกสำคัญที่จะกุญแจดอกสำคัญที่จะไขไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง มีผลเป็นความสุข ความสงบ แก่ผู้ที่ศึกษาเรียนรู้ และมีประโยชน์อย่างมากในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น ทำให้ชีวิตร่มเย็น และทำให้เห็นว่าการเกิดของเรามีความหมาย ไม่ใช่เกิดมาโดยบังเอิญ มีชีวิตอยู่อย่างหลักลอย ปล่อยตัวและกายไปอย่างน่าหดหู่สมเพชเวทนา หลักธรรมหมวดนี้ทำให้บุคคลหายมกมายต่อความขึ้นลงของชีวิตจะช่วยคลี่คลายความซับซ้อนใจความสับสนของชีวิตซึ่งเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง เพื่อชีวิตของตนเองจะได้ดีขึ้นและทำให้ผู้ใกล้ชิดได้มีความเข้าใจในปัญหาชีวิตดีขึ้นเช่นกัน จนกระทั่งสามารถดับทุกข์บรรลุมรรคแห่งความสุขด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เห็นธรรมและบรรลุธรรม ตามหลักของหลักธรรมของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ สังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด ย่อมเป็นไปตามหลักแห่งเหตุปัจจัยในแง่หนึ่ง คือ บุคคลที่ยังมีกิเลส การกระทำของ

บุคคลนั้นย่อมเป็นกรรมและกรรมนั้นย่อมก่อให้เกิดวิบาก คือ ผลของกรรมจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำลงไปด้วยเหตุนี้ กรรมจึงมีอำนาจในการกำหนดหรือควบคุมการให้ผลของกรรมด้วยกระบวนการของมันเอง ไม่เกี่ยวกับอำนาจยิ่งใหญ่เหนือออกไปแต่อย่างใด กรรมย่อมมีอำนาจในการกำหนดความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายด้วยตัวของมันเอง เป็นไปตามหลักที่ว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม กรรมจึงเปรียบเหมือนเป็นแดนเกิดของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายจึงเกิดมาจากกรรม มีกรรมเป็นกำเนิดและต้องเป็นไปตามกรรม หมุนเวียนต่อเนื่องที่เป็นปัจจัยเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ทำให้วงจรชีวิตดำเนินไปไม่ขาดสายตามหลักไตรวิภังค์ ได้แก่

๑) กิเลส สิ่งที่ทำชีวิตและจิตใจให้เศร้าหมอง

๒) กรรม การกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความพยายาม เจตนาทางกาย วาจาและใจ

๓) วิบาก ผลที่เกิดจากการกระทำในสิ่งเหล่านั้นซึ่งมีผลเป็นความดีความชั่ว ความสุขและความทุกข์ทางกาย วาจาและจิตใจ^{๑๓๘}

สรุปว่า สังสารวัฏเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องกรรม สังสารวัฏจะทำหน้าที่เหมือนวงจรในการพิสูจน์เรื่องกรรมหรือเรื่องการทำดี-ชั่วของมนุษย์ เพราะโดยพื้นฐานของพระพุทธศาสนาถือว่า เรื่องกรรมนั้นเป็นเหตุ-ผลของพลังการเปลี่ยนแปลงมนุษย์หรือสรรพสัตว์ ซึ่งเป็นการสอนที่ปฎิวัติคำสอนของพราหมณ์ที่กล่าวอ้าง “พรหมลิขิต” ว่าเป็นพลังอำนาจในการดลบันดาลความเปลี่ยนแปลงของมนุษย์และสรรพสัตว์มาเป็น “กรรมลิขิต” กล่าวคือ ยืนยันถึงหลักการรับผลของการกระทำของตนเอง ถือว่า “ตนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมพันธุ์เป็นเผ่าพันธุ์ ทำกรรมใดไว้จะดีหรือชั่ว ตนย่อมได้รับผลนั้น”^{๑๓๙} ทำให้มนุษย์ตระหนักรู้จิตสำนึกว่าต้องประพฤติตนอย่างไรในสังคม มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปจากการปฏิบัติตนให้ถูกต้องต่อกัน

๔.๓.๒ หลักกฎแห่งกรรม

ทัศนะเรื่องโชคชะตา พระพุทธศาสนาชี้ไปที่หลักกรรมหรือให้พิจารณาที่การกระทำของตนเองว่าเป็นอย่างไร หลักกรรมนั้นเป็นหลักที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะว่าการกระทำใดๆ จะมากหรือน้อยผลที่เกิดจากการกระทำ กรรมนั้นหาไร้ผลไม่ กรรมกับผลของการกระทำจึงมีความสัมพันธ์กันแยกไม่ออกและมีความแนบแน่น โดยถือว่า ผลของกรรมดีกรรมชั่ว เกิดจากผู้กระทำกรรมนั้น ถ้าผู้กระทำกรรมหนักผลที่จะได้รับต้องหนักด้วย และพระพุทธศาสนายังมีทัศนะอีกว่า กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่เป็นจริงในตัวมันเองทั้งในอดีตและอนาคตตามเงื่อนไข หรือตามประเภทของกรรมที่บุคคลได้กระทำไปแล้ว ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำ

^{๑๓๘} มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปลภาค ๓ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๙๑-๓๙๒.

^{๑๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๒๘๗.

กรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”^{๑๔๐} การทำดีได้นั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่แล้วแน่นอนเป็นผลดีตามกฎธรรมชาติ ซึ่งผู้ทำจะได้รับผลทันทีที่ทำนั้นแล้ว ถ้าทำดีจิตใจจะผ่องใสเบิกบาน มีใจเป็นกุศล ถ้าทำชั่ว จะได้ผลตรงกันข้าม ส่วนทำดีจะได้ดีทางสังคมหรือไม่นั้น ก็ต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ถ้าสังคมนั้นเป็นสังคมที่เป็นธรรม คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ถ้าสังคมนั้นเป็นสังคมที่เป็นอธรรม คนทำดีย่อมได้ชั่ว และคนทำชั่วอาจได้ดี พระพุทธศาสนาจึงมีหลักคำสอนให้รู้จักพึ่งตนเองในการประกอบคุณงามความดีในการยกระดับแห่งชีวิตของตนให้สูงขึ้น ไม่สอนให้คิดแต่จะเอาดีด้วยการอ้อนวอนบวงสรวง คำสอนข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดหลักเรื่องทำดีได้ดีและทำชั่วได้ชั่วที่เรียกว่า “กฎแห่งกรรม (Law of Karma)”^{๑๔๑} ชีวิตของเราทุกคนไม่ว่าจะเสีย จะเจริญ จะสุข จะทุกข์ จะก้าวหน้า จะถอยหลังจะอายุสั้น จะอายุยืน ขึ้นอยู่กับกรรม คือ “การกระทำของเราเอง ทั้งสิ้นไม่ใช่ขึ้นอยู่กับอำนาจดวงดาวไม่ใช่อำนาจพระเจ้า ไม่มีอำนาจสิ่งภายนอกอื่นใดที่จะมาบันดาลชีวิตของเราให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ นอกจากกฎแห่งกรรม”^{๑๔๒} ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลจะเป็นคนชั่วเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ เป็นพราหมณ์ (คนดี) เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นคนชั่วเพราะกรรมเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม (การกระทำของตนเอง)”^{๑๔๓} และแนวคิดเรื่องกรรมตามทัศนะพระพุทธศาสนา สรุปลงในกรรม ๓ ประการ ได้แก่

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล ความชั่ว เป็นกรรม การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะและโมหะ จัดเป็นกรรมฝ่ายดำ

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล ความดีงาม เป็นกรรม การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะ จัดเป็นกรรมฝ่ายขาว

๓) อัปยาคฤตกรรม กรรมที่ไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล เป็นกรรมกลางๆ^{๑๔๔}

พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนให้คนดำเนินชีวิตอยู่อย่างดีที่สุดในโลกมนุษย์ กรรมเป็นเรื่องราวระดับโลกียะ เป็นเรื่องของการกระทำ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ฉะนั้น หลักกรรม คือ หลักแห่งความเป็นอยู่ด้วยปัญญาและการทำตามเหตุปัจจัยที่เหมาะสม จะเห็นว่าหลักกรรมหลักความเชื่อในผลของการกระทำ ผลของบุญ บาป ความเชื่อในผลกระทำว่าไม่ไร้ผล

^{๑๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐๓/๒๗๔.

^{๑๔๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๖๒.

^{๑๔๒} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), **กฎแห่งกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

^{๑๔๓} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๒๗๒.

^{๑๔๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๑.

สรุปว่า พระพุทธศาสนา จึงมีหลักธรรมที่สมบูรณ์ด้วยเหตุและผล พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมานานถึง ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เนื่องจากทรงเห็นภัยในสังสารวัฏ เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ทรงโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากสังสารวัฏ คือ หรือระบบหมุนเวียนของสรรพสิ่ง เช่นชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ เป็นวงจรของมนุษย์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ตราบที่ยังไม่หลุดพ้น แต่พระปณิธานที่ตั้งไว้ก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว จักให้ผู้อื่นได้รู้ตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นธรรมที่สุขุมลุ่มลึก มีความยากง่ายแก่การที่จะศึกษาปฏิบัติตามเหตุปัจจัยให้เข้าใจได้ ดังนั้น การที่จะเข้าถึงคำสอนของพระพุทธองค์ ผู้ที่ใคร่ศึกษาจำต้องมีศรัทธา คือ ความเลื่อมใสที่จะฟัง มีฉันทะ คือ ความพอใจที่จะได้รับฟัง มีวิริยะ คือ ความเพียรในการประพฤติปฏิบัติตาม เมื่อรับแล้วต้อง มีสติ ที่จะจดจำและระลึกถึงคำสอนนั้นไว้นิ่งๆ อันจะเป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส มีศรัทธาที่จะน้อมนำเอาพระธรรมคำสอนนั้นไปประพฤติปฏิบัติ เมื่อใช้ปัญญา ใคร่ครวญพิจารณาตามพระธรรม ย่อมประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ครั้นพิจารณาเห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย แสวงหาทางที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะ เมื่อได้ปฏิบัติตามแนวทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานไว้ ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏได้ในที่สุด เหตุและผลอันยิ่งใหญ่ของหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาปฏิเสธพระเจ้า (God) ผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลายโลกของปรัชญาพราหมณ์ และปฏิเสธการบูชาบวงสรวง อ้อนวอน หรือพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้พระเจ้าช่วยดลบันดาลในสิ่งที่ตนปรารถนา หรือเพื่อเข้าสู่แดนแห่งความสุขนิรันดร์ พระพุทธศาสนาจึงจัดเป็นพวกอเทวนิยม (Atheism) หรือนาสติกะที่คัดค้านเรื่องพระเจ้า จากแนวคิดแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาปฏิเสธพระเจ้าและจิตวิญญาณที่เที่ยงแท้แน่นอน หากได้มีความยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์แต่อย่างใด ที่สำคัญคำสอนต่างๆ เช่น กฎแห่งกฎจสุมุปบาท ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ เป็นต้น ล้วนเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง และขัดแย้งกับพระเจ้าอย่างแน่นอน มนุษย์จึงเป็นผู้กุมชะตากรรมของตน ความดี ความชั่ว ความสุข หรือความทุกข์จึงอยู่ที่การกระทำของมนุษย์ หากใช้อยู่ที่พระเจ้าเป็นผู้กำหนด (Determinism) ให้เป็นไปตามความประสงค์แต่ประการใด อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พุทธศาสนาจะไม่สอนเรื่องพระเจ้าเป็นเจ้า แต่ก็สอนว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ทำงานอยู่อย่างเงียบๆ เสมือนหนึ่งพระเป็นเจ้า สิ่งนี้ คือ ธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีศักยภาพที่จะทำสิ่งต่างๆ ด้วยตัวเอง ด้วยการกระทำของตนเอง กฎธรรมชาติที่อยู่ภายนอกอาจเป็นส่วนหนึ่งเท่านั้นที่มีผลต่อความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ แต่สุดท้ายแล้วก็มนุษย์นั่นเองที่เป็นจุดศูนย์กลางในการที่จะกำหนดชีวิตของตนเอง